

ΤΑ ΝΕΑ ΤΩΝ ΦΙΛΩΝ
ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΜΠΕΝΑΚΗ

31

ΑΘΗΝΑ 1996

ΤΑ ΝΕΑ ΤΩΝ ΦΙΛΩΝ

ΕΤΟΣ 1996 - ΑΘΗΝΑ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	2
Γενική Συνέλευση Σωματείου	3
Νέο Διοικητικό Συμβούλιο	4
ΝΤΙΝΑ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΥ - ΓΕΩΡΓΙΑ ΑΓΓΕΛΟΥ	
Η δωρεά Μαρίας Σπέντσα στη βιβλιοθήκη του Μουσείου Μπενάκη	5
ΑΓΑΜΕΜΝΩΝ ΤΣΕΛΙΚΑΣ	
Χειρόγραφο συλλογής Μαρίας Σπέντσα	20
ΚΑΤΕ ΣΥΝΟΔΙΝΟΥ	
Η Μαρία Σπέντσα και το Μουσείο Μπενάκη με αφορμή για νέα σημαντική δωρεά	21
ΕΙΡΗΝΗ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ	
Ένα μαρμάρινο κυκλαδικό ειδώλιο στο Μουσείο Μπενάκη	29
ΠΙΤΣΑ ΤΣΑΚΩΝΑ	
Η Βιβλιοθήκη του Ν. Χατζηκυριάκου-Γκίκα δωρεά στο Μουσείο Μπενάκη	34
ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΔΡΑΝΔΑΚΗ	
Εικόνα με τον Άγιο Θεόδωρο Στρατηλάτη από την κληρονομιά της Ελένης Ευκλείδη	41
ΕΙΡΗΝΗ ΜΠΟΥΝΤΟΥΡΗ	
Nelly's: φωτογραφικές προσεγγίσεις των μουσειακών θησαυρών (1925 - 1939)	48
Ίδρυση Κέντρου Τεκμηρίωσης της Νεοελληνικής Αρχιτεκτονικής	60

Αγαπητοί Φίλοι,

με το τεύχος αυτό εγκαινιάζουμε μία νέα μορφή του ΔΕΛΤΙΟΥ ΤΩΝ ΦΙΛΩΝ που θα εκδίδεται πλέον σε ετήσια βάση και θα περιλαμβάνει περισσότερη ύλη. Θεωρούμε ότι το δελτίο θα έχει εκπληρώσει τους στόχους του παρουσιάζοντας σας α) υλικό από τα διάφορα τμήματα του Μουσείου επεξεργασμένο από τους επιστημονικούς του συνεργάτες και β) δωρεές· σύντομα, στο τέλος, θα παρουσιάζονται οι δραστηριότητες του Σωματείου.

Στο παρόν τεύχος μετέχουν με εργασίες τους, με τη σειρά που παρουσιάζονται εδώ, οι Ντίνα Ευαγγελίου, Γεωργία Αγγέλου, Αγαμέμνων Τσελίκας, Κάτε Συνοδινού, Ειρήνη Παπαγεωργίου, Πίτσα Τσάκωνα, Αναστασία Δρανδάκη και Ειρήνη Μπουτούρη.

Ελπίζουμε ότι το ΔΕΛΤΙΟ θα αποτελεί όχι μόνο ένα ενδιαφέρον έντυπο, αλλά και ένα επι πλέον σύνδεσμο με τον αγαπητό σε όλους μας μουσειακό χώρο.

*ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΚΟΡΡΕ-ΖΩΓΡΑΦΟΥ
ΣΤΑΥΡΟΣ ΑΡΒΑΝΙΤΟΠΟΥΛΟΣ
Υπεύθυνοι για το Δελτίο*

**ΓΕΝΙΚΗ ΣΥΝΕΛΕΥΣΗ
ΦΙΛΩΝ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΜΠΕΝΑΚΗ
11 ΜΑΡΤΙΟΥ 1996**

Χαιρετισμός του αποχωρούντος προέδρου κυρίου Γρηγοριαδη.

Πεπραγμένα οικονομικών από την ταμία κυρία Λένα Χατζηπέτρου. Μεταξύ άλλων αναφέρθηκε πως η Οικονομική Ενίσχυση του Σωματείου προς το Μουσείο έφθασε το ποσό των 19.785.304 δρχ.

Συγκεκριμένα: διατέθηκαν για την αποκατάσταση της Οικίας Δέλτα (όπου στεγάζονται τα Ιστορικά Αρχεία του Μουσείου Μπενάκη) 3.422.900 δρχ.

Δωρεά προς Ιστορικά Αρχεία για μετάφραση από Τουρκικά
50.000 δρχ.

Δωρεά προς Οικονομικές Υπηρεσίες για Αγορά Υπολογιστού
500.000 δρχ.

Δωρεά προς Τμήμα Συντήρησης για συνδρομές Περιοδικών
330.000 δρχ.

Δωρεά προς Ιστορικά Αρχεία για αμοιβές μεταφραστών
250.000 δρχ.

Δωρεά προς Ιστορικά Αρχεία για αγορά φωτοτυπικού μηχανήματος
690.000 δρχ.

Δωρεά προς Ιστορικά Αρχεία για αμοιβή μεταφραστού Τουρκικών εγγράφων
300.000 δρχ.

Πεπραγμένα εκδηλώσεων από την Γραμματέα κυρία Ανθή Βαλσαμάκη: 9 Ιανουαρίου: Κοπή πίττας στο Ξενοδοχείο ΑΜΑΛΙΑ, 30 Ιανουαρίου, Μουσική βραδιά Μπαρόκ στο Μέγαρο Μουσικής (συγκεντρώθηκε ποσό 14.000.000).

11 Φεβρουαρίου: Επίσκεψη Αρχαιολογικού χώρου Ελευσίνας με ξεναγό την Κα Ζωή Καλλιγά.

11 Μαρτίου: Επίσκεψη Αιγυπτιακής Συλλογής αρχαιολογικού Μουσείου Αθηνών με ξεναγό την Κα Λαμπροπούλου.

15 Απριλίου: Επίσκεψη Μουσείου Κοσμήματος Ηλία Λαλαούνη με την ξεναγό του Μουσείου Μαρία Γαβριλή.

29 Απριλίου: Επίσκεψη έργων αποκατάστασης της Ακρόπολης με ξεναγό τον Κα Μανώλη Κορρέ (υπεύθυνο αναστηλώσεως Μνημείων Ακροπόλεως).

16-21 Μαΐου: Εξαήμερο ταξίδι στη Νότια Ιταλία.

27-29 Οκτωβρίου: Τριήμερη εκδρομή στη Πρέβεζα-Άρτα με ξενάγηση από τον Κο Σταύρο Αρβανιτόπουλο, μέλος του Δ.Σ. μας.

10 Νοεμβρίου: Επίσκεψη στην Εθνική Πινακοθήκη όπου Έκθεση με θέμα: "Ο Γκρέκο στην Ιταλία και η Ιταλική Τέχνη" με ξεναγό την Δ/ντρια της Πινακοθήκης κα Λαμπράκη-Πλάκα.

18 Νοεμβρίου: Επίσκεψη Μουσείου Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης, συλλογή Βασ. Κυριαζοπούλου με ξεναγό την καθ. Λαογραφίας κα Κατερίνα Κορρέ. Μετά την ξενάγηση επακολούθησε ούζο στο καφενείο η Ωραία Ελλάς.

16 Δεκεμβρίου: Επίσκεψη στο Μέγαρο Σταθάτου της έκθεσης Αθηνάς Σαριπόλου "Μία Βικτωριανή ζωγράφος στην Αθήνα του 19ου αιώνα" με ξεναγό την τεχνοκριτικό κυρία Έφη Ανδρεάδη.

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ 1996-1997

ΠΡΟΕΔΡΟΣ:	ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΤΣΑΜΑΔΟΣ
Α. ΑΝΤΙΠΡΟΕΔΡΟΣ:	ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΧΑΡΤ-ΣΟΥΤΖΟΣ
Β. ΑΝΤΙΠΡΟΕΔΡΟΣ:	ΙΩΑΝΝΗΣ Μ. ΠΕΣΜΑΖΟΓΛΟΥ
ΤΑΜΙΑΣ:	ΛΕΝΑ ΧΑΤΖΗΠΕΤΡΟΥ
ΓΕΝ. ΓΡΑΜΜΑΤΕΥΣ:	ΚΑΙΤΗ ΚΟΝΤΟΥ
ΜΕΛΗ:	ΣΤΑΥΡΟΣ ΑΡΒΑΝΙΤΟΠΟΥΛΟΣ
	ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΚΟΡΡΕ
	ΑΛΙΚΗ ΚΟΥΛΟΥΒΑΤΟΥ
	ΛΙΝΟΣ ΜΠΕΝΑΚΗΣ

Η ΔΩΡΕΑ ΜΑΡΙΑΣ ΣΠΕΝΤΣΑ ΣΤΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΜΠΕΝΑΚΗ

Η γνώση του παρελθόντος και του πολιτισμού, για πολλούς αιώνες, σηματοδότησε και σηματοδοτεί την πορεία του ανθρώπου προς την ηθική, πνευματική, επιστημονική πρόοδο και εξέλιξη. Δεν υπήρξε πιο σοφή ανακάλυψη για την πραγματοποίηση αυτού του σκοπού απ' το βιβλίο, που παραμένει και στην σύγχρονη σκληρή εποχή, ανεξάντλητη πηγή γνώσεων, μάθησης, πληροφοριών και ψυχαγωγίας. Η συναναστροφή του ανθρώπου, με τον αληθινό χώρο του πνεύματος, το βιβλίο, αποτέλεσε την αναμφισβήτητη καταξίωσή του στον χώρο και στον χρόνο. Η πείρα, έχει διδάξει τον άνθρωπο να θηρεύει το ωφέλιμο βιβλίο και η αγάπη του γι' αυτό πρέπει να είναι βαθειά και μεγάλη. Έχοντας φάρο και οδηγό τα ιδεώδη αυτά, ο Γεώργιος και η Μαρία Σπέντσα, συνέλεξαν με μεράκι παντός είδους βιβλία, αγκαλιάζοντάς τα με περισσή φροντίδα και βιβλιοφιλικό ενδιαφέρον. Με το ίδιο ακριβώς ενδιαφέρον που είχε συγκεντρώσει πολύτιμα βιβλία, τα οποία αποτέλεσαν τον πυρήνα της συλλογής τους, ο πατέρας της Μαρίας Σπέντσα, αείμνηστος Δαμιανός Κυριαζής, ο μεγάλος δωρητής και ευεργέτης του Μουσείου Μπενάκη. (Πληροφορίες σχετικές με την οικογένεια Σπέντσα παραχωρούνται στο άρθρο της Κάτε Συνοδινού, βλ. σελ. 25).

Το 1994, η Μαρία Σπέντσα, κληροδοτεί στο Μουσείο Μπενάκη μαζί με ολόκληρη την οικία της και όλα βιβλία έχουν απομείνει σ' αυτήν από την τεράστια συλλογή τους. Τα περισσότερα, είχαν δωρηθεί το 1980 στη Δημοτική Βιβλιοθήκη του Βόλου, ιδιαίτερη πατρίδα του Γεωργίου Σπέντσα, ένα μικρότερο τμήμα περίπου 1300 τόμοι δωρήθηκαν πρόσφατα στη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη, και τα υπόλοιπα που απέμειναν στα ράφια της Ξυλόγλυπτης βιβλιοθήκης τους, σχεδόν 3000 βιβλία, περιήλθαν στο Μουσείο Μπενάκη. Η πρώτη γνωριμία με το υλικό αυτό έγινε από μία πρόχειρη καταγραφή που πραγματοποιήθηκε από την Ντίνα Ευαγγελίου και την Πίτσα Τσάκωνα υπαλλήλους της Βιβλιοθήκης του Μουσείου, κατά την οποία διαπιστώθηκε αμέσως η σπουδαιότητα της συλλογής, λόγω παλαιών και σπανίων εκδόσεων και πολλών νεότερων βιβλίων με καλλιτεχνική και πολυτελή βιβλιοδεσία. Γρήγορα κέντρισε το ενδιαφέρον μας και κρίθηκε αναγκαία η συστηματική καταγραφή και αξιοποίηση της συλλογής. Η ιδέα αυτή όμως υλοποιήθηκε χάρη στην άμεση, ουσιαστική παρέμβαση και οικονομική υποστήριξη της Κας Ρένας Ανδρεάδη την οποία ευχαριστούμε ολόθερμα και από αυτή τη θέση.

Ετσι, τον Μάρτιο του 1995, ξεκίνησε η καταχώρηση των 3.000 περίπου τόμων στο βιβλίο εισαγωγής η οποία και έχει ολοκληρωθεί. Ακολούθησε η καταλογογράφηση, η ταξινόμηση, η θεματική ευρετηρίαση όλου του υλικού και η εισαγωγή των βιβλιογραφικών στοιχείων στο βιβλιοθηκονομικό πρόγραμμα του ηλεκτρονικού υπολογιστή της Βιβλιοθήκης του Μουσείου. Ουσιαστικά τελείωσε η ειδική επεξεργασία της μηχανογράφησης των βιβλίων και είναι πλέον αναζητήσιμα στην αυτοματοποιημένη τους μορφή. Απομένει η εκτύπωση των δελτίων για την δημιουργία του δελτικοκαταλόγου ώστε η συλλογή πλέον να είναι προσιτή και να παρέχει πληροφορίες σε κάθε ενδιαφερόμενο μελετητή.

Οι παραπάνω βιβλιοθηκονομικές εργασίες πραγματοποιούνται από τις βιβλιοθηκάρους Γεωργία Αγγέλου και Πίτσα Τσάκωνα. Όσον αφορά στα θέματα που διαπραγματεύονται τα βιβλία αυτά είναι ποικίλλα και αντανακλούν τη

Εικ. 1. Βιβλιοδεσία εποχής Μεταρρύθμισης, 17ου αιώνα.

θερμή σχέση του Δαμιανού Κυριαζή, της Μαρίας και του Γεωργίου Σπέντσα με το βιβλίο, τις αναζητήσεις τους και την πνευματική τους καλλιέργεια. Από τα πιο σημαντικά θέματα, οι περιηγήσεις στον ελλαδικό χώρο, την Τουρκία και γενικότερα την Μέση Ανατολή κατά τον 16ο, 17ο, 18ο και 19ο αιώνα, αποτελούν με την πλούσια εικονογράφησή τους μοναδικές πηγές οπτικών μαρτυριών. Πολλά είναι τα βιβλία της ελληνικής ιστορίας με έμφαση την περίοδο της τουρκοκρατίας και τον αγώνα της ανεξαρτησίας, αλλά και αυτά γύρω από την οθωνική εποχή, τον μακεδονικό αγώνα, τον μικρασιατικό πόλεμο, την κατοχή και αντίσταση, ακόμη και τα μεταπολεμικά χρόνια. Επίσης μεγάλη ενότητα αποτελούν τα λογοτεχνικά έργα που ξεκινούν από τους αρχαίους Έλληνες κλασσικούς και φθάνουν μέχρι την σύγχρονη εποχή, με θαυμάσιες ποιητικές συλλογές και θέατρο. Αρκετά από τα βιβλία αυτά και κυρίως τα λογοτεχνικά έργα φέρουν χειρόγραφες αφιερώσεις των ίδιων των συγγραφέων όπως του Κωστή Παλαμά, του Γιάννη Ψυχάρη του Δημητρίου Λουκόπουλου, του Octave Merlier, του Edmond Boissonas και άλλων. Ιδιαίτερα μεγάλη είναι και η ενότητα με έργα γαλλικής και γενικότερα ευρωπαϊκής λογοτεχνίας, η οποία φανερώνει έντονα την ευρύτερη παιδεία των κατόχων της συλλογής. Μικρότερα σε έκταση είναι και τα βιβλία με φιλοσοφικά κείμενα, οι οικονομικές πραγματείες, τα ιστορικά συγγράμματα άλλων χωρών και τα πληροφοριακά έργα όπως λεξικά και εγκυκλοπαίδειες.

Στο σημείο αυτό θα θέλαμε να σταθούμε λίγο περισσότερο στις παλιές εκδόσεις της δωρεάς, δεδομένου ότι αποτελούν νέες προσθήκες στη βιβλιοθήκη του Μουσείου και συγκεντρώνουν μεγάλο εικονογραφικό και εκδοτικό ενδιαφέρον. Ακόμη έχουν όλα εκείνα τα στοιχεία που τις καθιστούν πολυτίμες και σπάνιες. Φέρουν περγαμηνές και δερμάτινες βιβλιοδεσίες της εποχής, όπως το έργο του Θεόγου του Μεγαρέα: "Γνώμαι, ελεγεία" τυπωμένο στη Λειψία το 1613 που φέρει περγαμηνή στάχωση της εποχής της Μεταρρύθμισης. (βλ. σελ. 6 και εικ. 1). Το ίδιο έργο φαίνεται ότι είναι και πολύ σπάνιο διότι δεν στάθηκε δυνατό να ταυπιστεί και να βρεθεί η έκδοση αυτή σε καμία σχετική βιβλιογραφία. Φέρουν τυπογραφικά κοσμήματα και *ex libris* όπως π.χ. του Thomas Cradock και του William Henry Waddington. Ακόμη χειρόγραφες κτητορικές σημειώσεις όπως αυτή του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Καλλινίκου Δ' που χρημάτισε πατριάρχης το 1757. Παρόλη την περιπετειώδη ζωή του, είχε ποικίλλες πνευματικές αναζητήσεις και πλούσιο συγγραφικό έργο (βλ. σελ. 16). Στην συλλογή βρέθηκε επίσης ένα χειρόγραφο του 18ου αιώνα που μας το περιγράφει στο τέλος αναλυτικά ο κύριος Αγαμέμνων Τσελικας (βλέπε σελ. 20), τον οποίο ευχαριστούμε πολύ για την βοήθειά του στην ανάγνωση χειρόγραφων σημειώσεων. Στον κατάλογο που ακολουθεί παρακάτω παρουσιάζουμε ένα μικρό μόνο μέρος των παλαιών αυτών εκδόσεων που έχουν καταχωρηθεί χρονολογικά ως εξής:

Προτάσσεται η χρονολογία έκδοσης και ακολουθεί η καταγραφή των στοιχείων της σελίδας τίτλου, όπως ακριβώς αυτά αναφέρονται, με τα τυχόν ορθογραφικά λάθη, τα κεφαλαία ή μικρά γράμματα, τα σημεία στίξης κ.λ.π. Ακολουθεί η φυσική περιγραφή του βιβλίου (σελιδαρίθμηση, το ύψος του βιβλίου σε εκατοστά του μέτρου). Κατόπιν σημειώνονται τα εσωτερικά και εξωτερικά γνωρίσματα του εντύπου, όπως τυπογραφικά χαρακτηριστικά, *ex libris*, κτητορικά σημειώματα κ.ά. Στο τέλος, αναφέρεται ο αριθμός ευρετηρίου στο βιβλίο εισαγωγής της Βιβλιοθήκης και η σχετική βιβλιογραφία στην οποία εντοπίστηκε κάθε έκδοση.

Η ΘΕΙΑ

ΜΕΙΤΟΥΡΓΕΙΑ

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΕΩΝ
ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ.

DIVINA MISSA

SANCTI PATRIS NOSTRI

IOANNIS CHRYSOSTOMI:

VENETIIS, M.DC.LXXXVII.

Apud Iulianos .

Superiorum permisso, & Privilegijs .

Τελειώνοντας αυτή τη μικρή παρουσίαση της δωρεάς των βιβλίων της Μαρίας Σπέντσα, θα θέλαμε να της απευθύνουμε και πάλι ένα μεγάλο ευχαριστώ και την ευγνωμοσύνη μας, για την πολύτιμη προσφορά της και την συμβολή της στην προώθηση του πολιτιστικού ρόλου της Βιβλιοθήκης του Μουσείου Μπενάκη, αλλά και των άλλων βιβλιοθηκών που μοιράστηκαν την συλλογή της. Είθε το παράδειγμά της να ακολουθηθούν και άλλοι συλλέκτες και φίλοι του αγαπημένου μας Μουσείου.

Η εργασία αυτή είναι αποτέλεσμα της συνεργασίας της Ντίνας Ευαγγελίου και της Γεωργίας Αγγέλου και πραγματοποιήθηκε με την αμέριστη συμπαράσταση της Πίτσας Τσάκωνα, ιδιαίτερα στην βιβλιογραφική ταύτιση των παλαιών εκδόσεων που ακολουθούν.

ΕΣΤΙΝ ΕΙΡΑ ΔΙΟΥ
 Περὶ τῆς τῶν
 ΣΩΛΙΤΩΝ ΧΡΙΣΤΟΥ
 ΣΥΝΤΕΘΕΝ
 Παρὰ τῷ ἐλλογιματώτῳ, καὶ ἐπισημονικωτάτῳ
 Κυρίου Κυρίου
 ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ
 ΓΟΥΡΑΦΤΟΥ ΚΕΡΥ,
 Ἐπιτομῆ καὶ
 ΠΡΟΚΛΟΥ
 Π Ε Ρ Ι
 ΣΤΑΙΡΑ
 Ἀγαλάμασι τοῦ παναγίου, καὶ ζωοδόχου Ταρου τυπωθεὶ
 ἵνα δωρεῶν παρέχεται, καὶ μετ' ὅσης σιότητι ἢ τῆς
 ἀπειθείας καὶ ἐπιμελείας διορθωθεῖ.

αψλ.

Παρὰ Νικολάου Γλυκοῦ ἐν Ἐξωκωστοῦ.

Εικ. 3. Τυπογραφείο Νικολάου Γλυκού, 1730.

ΟΡΘΟΔΟΞΟΣ ΟΜΟΛΟΓΙΑ

Τῆς Καθολικῆς καὶ Ἀποστολικῆς
ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ
ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ.

Τὰ νῦν μετατυπωθεῖσα, ἐπιμελῶς τε διορθωθεῖσα,
καὶ καλλωπιθεῖσα μὲ Πίνακας τῶν Ἐρωταπο-
κρίσεων, καὶ τῶν ἀξιολογωτέρων περὶ εὐχριστοῦ
ἔργων, σωπεδύτας παρὰ
ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ἑξ Ἰωαννίνων.

ΕΝ ΠΕΤΡΟΥΠΟΛΕΙ
Τῆς Μεγάλης Ρωσίας. Ἐν τῷ σωτηρίῳ αΨξδ.

1558

ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΤΟΥ ΘΕΟΔΩΡΗΤΟΥ ΕΙΣ ΤΑ ΑΠΟΡΑ τῆς θείας γραφῆς κατ' ἐκλογὴν. Ἐξεδόθη ἐπιμελεία τοῦ ἐπιφανεστάτου Προέδρου Ἰωάννου Πίκου. PARISIIS, Ex officina Iacobi Puteani, è regione collegij Cameracensis, sub insiqñ Samaritanae. 1558. CVM PRIVILEGIO REGIS.

[2] + 205 +[1] σελ., 22 εκ. Αρχικά και επίπιπλα διακοσμημένα. Χαρτόδετο με δερμάτινη ράχη που φέρει χρυσότυπη διακόσμηση.

Αριθ. Ευρ. 30848.

Hoffmann, S.F.W., *Bibliographisches lexicon der gesammten Literatur der Griechen*, Amsterdam, 1961, τόμος 3, σελ. 496.

1561

ΙΣΟΚΡΑΤΟΥΣ ΛΟΓΟΙ ΑΠΑΝΤΕΣ, ΚΑΙ Επιστολαί, Ἀρποκρατίωνος και Σουῖδα περὶ τινῶν παρ' Ἰσοκράτει λεξεῶν. ISOCRATIS ORATIONES PARTIM DOCTORVM VIROrum opera, partim meliorum exemplarium collatione, nunc demum multo quam antea emendatiores excusae. QVIBVS IAM QVOQVE PRAETER aliorum editionem accesserunt, eiusdem Isocratis Epistolae, atq; Harpocrationis & Suidae difficiliorum apud eundem dictionum explicatio. BASILAE, EX OFFICINA Michaelis Ifingrinei 1561.

[23 φύλλα] χωρίς αρίθμηση + 583 σελ., 16 εκ. Κείμενο ελληνικό, αρχικά διακοσμημένα. Στάχωση περγαμνή, αρκετά κατεστραμμένη. Χειρόγραφες, κτητορικές σημειώσεις στη σελίδα τίτλου: "Καὶ τότε συν τοῖς ἄλλοις εκ των του Ἰωάννου Καλοῦτζη Κυθηραίου" και "ex libris Ioannis Jacea nunc Dominiici Veniere".

Αρ. Ευρ. 30425

Hoffman S.F.W., *Bibliographisches Lexicon der gesammten Literatur der Griechen*, Amsterdam, 1961, τόμος 2, σελ. 472.

1575

ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΩΣ ΠΕΡΙΗΓΗΣΙΣ. DIONYSII ALEXANDRINI DE SITV ORBIS LIBER, Interprete Andrea Papio Gandensi. ΜΟΥΣΑΙΟΥ ΤΑ ΚΑΘ' ΗΡΩ ΚΑΙ ΛΕΑΝΔΡΟΝ. ΜΥΣΑΕΙ ΗΡΟ ΕΤ ΛΕΑΝΔΕΡ, ΕΟΔΕΜ ΙΝΤΕΡΠΡΕΤΕ. ΑΝΤΒΕΡΡΙΑΕ, Ex officina Christophori Plantini, Architypographi Regij, M.D.LXXV.

189 σελ., 20 εκ. Κείμενο ελληνικό και λατινικό σε αντικρουστές σελίδες. Το σήμα του τυπογράφου στη σελίδα τίτλου. Αρχικά διακοσμημένα. Πολλές χειρόγραφες σημειώσεις στην αρχή και στα περιθώρια του κειμένου. Στάχωση δερμάτινη, καφέ, με χρυσή άνθινη διακόσμηση.

Αρ. Ευρ. 30434

Hoffmann, S. F.W., *Bibliographisches lexicon der gesammten Literatur der Griechen*, Amsterdam, 1961, τόμος 1, σελ. 591.

1596

ΗΛΙΟΔΩΡΟΥ ΑΙΘΙΟΠΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΑ ΔΕΚΑ HELIODORI AETHIOPICORVM LIBRI X. Collatione MSS, Bibliothecae Palatinae & aliorum, emendati & multis

in locis aucti, HIERONYMI COMMELINI OPERA. Apud Hieronymum Commelinum, ANNO CI) I) XCVI.

15+519+[1] σ.+48 σελ., 18 εκ.

Αντίτυπο ακέφαλο και κολοβό. Λείπει η σελίδα τίτλου και αρκετά φύλλα στην αρχή και στο τέλος του βιβλίου. Ταύπιση με την ίδια έκδοση της Γενναδείου Βιβλιοθήκης. Κείμενο ελληνικό και λατινικό, δίστηλο. Στάχωση περγαμνή. Στο ξάκρισμα των φύλλων, χρυσός έντυπος θυρεός. Δεμένο μαζί με το έργο: "Λόγγου Σοφιστού ποιμενικών" βλέπε σελίδα...

Αρ. Ευρ. 30433

Hoffmann, S.F.W., Bibliographisches Lexicon der gesammten Literatur der Griechen, Amsterdam, 1961, τομ. 2, σελ. 197.

1597

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ ΤΟΥ ΣΤΑΓΕΙΡΙΤΟΥ ΤΑ ΣΩΖΟΜΕΝΑ. OPERVM ARISTOTELIS STAGIRITAE PHILOSOPHORVM omnium longe principis noua editio, Graece & Latine. TOMVS I. Latine interpretationes Graeco contextui conuenientiores, & emendatiores, quam antehac editae sunt. Accesserunt ex libris Aristotelis, qui hodie desiderantur, FRAGMENTA quaedam. Adiecti sunt INDICES tres I, auctorum, qui in Aristotelem scripserunt. II, eorum quae scripserunt. III rerum omnium locupletissimus. EXCVDEBAT Guillelmus Laemarius, M.D.XCVII.

2 τόμοι, 20εκ. Κείμενο ελληνικό και λατινικό, δίστηλο. Αρχικά και επίτιπλα διακοσμημένα, βινιέτες. Στάχωση περγαμνή και στους δύο τόμους. Στην έκδοση αυτή, όπως αναλυτικά περιγράφει ο Θ. Παπαδόπουλος, τις μεταφράσεις των κειμένων έχουν κάνει οι: Ι. Αργυρόπουλος, Θ. Γαζής και Ν. Θωμαίος.

Αρ. Ευρ. 30854-5

Παπαδόπουλος Θωμάς, Ελληνική βιβλιογραφία (1466-1800), τόμος Α, Αθήνα, 1984, αριθ. 612.

1605

ΛΟΓΓΟΥ ΣΟΦΙΣΤΟΥ ΠΟΙΜΕΝΙΚΩΝ, τῶν κατὰ Δάφνιν καὶ Χλόην βιβλία τέτταρα. Id est, LONGI SOPHISTAE PASTORALIVM, de Daphnide & Chloe, Libri quatuor. GOTHOFREDVS IVNGERMANVS recensuit, in Latinum sermonem vertit, & Notas addidit. HANOVIAE, Typis Wecheliani, apud Claudium. Marnium, & haeredes Iohannis Aubrii, MDCV.

7 φύλλα χωρίς αρίθμηση + 247 σελ., 18 εκ. Κείμενο ελληνικό και λατινικό, δίστηλο. Το σήμα του τυπογράφου στη σελίδα τίτλου. Πολλές χειρόγραφες σημειώσεις στα περιθώρια των κειμένων. Στάχωση περγαμνή. Στο ξάκρισμα των φύλλων χρυσός έντυπος θυρεός. Δεμένο με το έργο: ΗΛΙΟΔΩΡΟΥ ΑΙΘΙΟΠΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΑ ΔΕΚΑ βλέπε σελ...

Αρ. Ευρ. 30433

Hoffman S.F.W., Bibliographisches Lexicon der gesammten Literatur der Griechen, Amsterdam, 1961, τομ. 2, σελ. 531.

1613

THEOGNIDIS MEGARENSIS SENTENTIAE ELEGIACAE, cum interpretatione

& Schollis ELIAE VINETI. ACCESSERUNT ET HORUM Poetarum opera Sententiosa: PHOCYLIDIS, PYTHAGORAE, SOLONIS, TYRTAEI, NAVMACHII, CALLIMACHI, MIMNERMI, EVENI, RHIANI, ERATOSTHENIS, PANYASIDIS, LINI, MENECRATIS, POSIDIPPI, METRODORI, SIMONIDIS. Senariorum libellus. Omnia in usum scholarum collecta, & ad verbum conversa per JACOBUM HERTELIUM Curiensem. Adjecta quosq; est omnium versio, Latino Carmine a diversis expressa... Ου προς δι' άπαντος εστιν αρτίσαι καλώς. [Στο τέλος:] Anno M. DC. XIII. LIPSIÆ, TYPIS LAMBERGIANIS Excudebat VVolfsgangus Meissnerus. Anno M.DC.XIII.

[183 φύλλα] =23 τετράδια, το τελευταίο τετράδιο με 7 φύλλα, 17 εκ. Το σήμα του τυπογράφου στην τελευταία σελίδα. Κείμενο ελληνικό και λατινικό σε αντικριστές σελίδες. Αρχικά διακοσμημένα. Στάχωση περγαμνή με έκτυπη άνθηνη διακόσμηση, εποχής Μεταρρύθμισης. Στη σελίδα τίτλου κτητορικά, χειρόγραφα σημειώματα = "κτήμα M. Andrea Christian Krausen" και "Μιχαήλ Δόρις 1933".

Αρ. Ευρ. 30842
Αβιβλιογράφητο

1637

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΚΑΘΑΡΤΗΡΙΟΥ ΠΥΡΟΣ ΚΑΤΑ ΒΑΡΛΑΑΜ, ΠΕΤΡΟΥ ΤΟΥ ΑΡΚΟΥΔΟΥ DE PVRGATORIO IGNE ADVERSUS BARLAAM PETRI ARKVDII. Romae, Typis & impen. Sac. Cong. de Propag. Fide 1637. Superiorum permissu.

4 φύλλα χωρίς αρίθμηση + 411 + 3 σελ., 22 εκ. Κείμενο ελληνικό και λατινικό σε αντικριστές σελίδες. Αντίτυπο ακέφαλο, λείπει η σελίδα τίτλου. Παραβολή με αντίτυπο της Γενναδείου Βιβλιοθήκης. Στάχωση νεώτερη, χαρτόδετο με δερμάτινη ράχη. Εκδότης του βιβλίου είναι ο Παΐσιος Λιγαριδής.

Αρ. Ευρ. 31543

Legrand Emile, Bibliographie Hellénique ... au dix-septième siècle, τόμος Ι, Paris, 1894, αριθ. 254.

1672

Η ΘΕΙΑ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΕΡΜΗΝΕΜΕΝΗ Παρά του έν άγίοις Πατρός ήμών Γερμανού Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως. ΜΕΤΑ ΚΑΙ ΑΛΛΩΝ ΤΙΝΩΝ ΑΝΑΓΚΑΙΩΝ τάξεων, άνηκουσών τῷ Ίερεί. Νεωσί τυποθεΐσα καί μετ' έπιμελειας διορθωθεΐσα. Άφιερωθεΐσα δε τῷ λογιωτάτῳ, καί σοφωτάτῳ Κυρίῳ Ίεροδιδασκάλῳ ΜΑΤΘΑΙῶ Τῶ ΤΥΠΑΛΛῶ. CON LICENZA DE SVPERIORI. ΕΝΕΤΙΗΣΙΝ Παρά Νικολάῳ τῷ Γλυκεΐ τῷ έξ Ίωαννίνων, αχθβ.

[4]+ 231 σελ., 23 εκ. Το τυπογραφικό σήμα στη σελίδα τίτλου. Αρχικά και επίτιτλα διακοσμημένα. Δίχρωμη εκτύπωση (κόκκινο και μαύρο) στη σελίδα τίτλου. Στάχωση δερμάτινη, καφέ. Κτητορικό χειρόγραφο σημείωμα στη σελίδα τίτλου = "του ταπεινού επισκόπου Σταγών Παρθενίου και τόδε".

Αριθ. Ευρ. 30424

Παπαδόπουλος Θωμάς, Ελληνική βιβλιογραφία (1466-1800), τόμος Α, Αθήνα, 1984, αριθ. 2464.

1681

ΚΑΤΗΧΗΣΙΣ ΙΕΡΑ. Ἦτοι, τῆς Θείας, καὶ Ἱεράς ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ Ἐξηγησις. Καὶ Ἐξέτασις τῶν ΧΕΙΡΟΤΟΝΟΥΜΕΝΩΝ. Ὁμοῦ καὶ μετὰ πολλῶν ἄλλων. Πρὸς ὠφέλειαν τῶν Πιστῶν τὰ μάλιστα συντεινόντων. Ἐκδοθέντα Προστάξει τοῦ Ἐκκλημπροτάτου, & Παιδαγωγικῆς Κυρίου, Κυρίου ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ ΚΕΡΚΥΡΑΣ ΜΕΓΙΣΤΟΥ ΠΡΩΤΟΠΑΠΑ, ΚΑΙ ΠΡΟΕΔΡΟΥ. Παρα δὲ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΒΟΥΛΓΑΡΙ τοῦ Ἀδελφοῦ. Κριτοῦ τῆς Πολιτείας, Ἰατροῦ & Φιλοσόφου, Συντεθέντα ὁμοῦ, καὶ ἀφιερωθέντα τῷ Πανεπιστημίῳ, καὶ Εὐγενεστάτῳ Ἀρχοντι ΛΕΟΝΤΙ ΓΛΥΚΕΙ τῷ ἐξ' Ἰωαννίνων. Ἐνετίησιν, Ἐτει ἀπὸ τῆς Θεογονίας, ΑΧΠΑ'. CON LICENZA DE SUPERIORI, E PRIVILEGIO.

[14] + 218 σελ. +13 φύλλα χωρὶς ἀρίθμηση, 23 εκ. Ολοσέλιδη χαλκογραφία - προμετωπίδα με τὸ τυπογραφικὸ σῆμα τοῦ Νικολάου Γλυκῦ. Τὸ τυπογραφικὸ σῆμα, ἐπαναλαμβάνεται μικρὸ στη σελίδα τίτλου καὶ στο τέλος, πριν τον πίνακα περιεχομένων. Επίτιτλα διακοσμημένα, βινιέτες. Στάχωση νεωτερικῆ, δερμάτινη, χρῶμα καφέ. Στο τέλος, χειρόγραφες σημειώσεις: "1848 Ἰωάννης γιαντράς εχρημάτισα ... μαθητὴς εἰς τὸ Θεο μου μακάριο Γιαντρά καὶ ἐγὼ Ἰωάννης Γιαντράς ἀνεψιὸς του. Μαρήνος γιαντράς μαρτηρὸ γιάννης τζουκαλάς μαρτηρὸ".

Αρ. Ευρ 30846

Παπαδόπουλος Θωμάς, Ἑλληνικὴ βιβλιογραφία (1466 ci-1800), τόμος Α, Αθήναι, ἀριθ. 1438.

1681

ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΑΡΙΟΝ, Περιέχον τὴν πρέπουσαν αὐτῷ ἄπασαν Ἀκολουθίαν, παρὰ Νικολάου Γλυκεῖ τῷ ἐξ' Ἰωαννίνων Ἐπιμελῶς Τυπωθὲν τε καὶ Διορθωθὲν. ΕΝΕΤΙΗΣΙΝ, Ἐτει ἀπὸ τῆς Θεογονίας, αχπα'. CON LICENZA DE SUPERIORI.

252 σελ., 30 εκ. Τὸ τυπογραφικὸ σῆμα στη σελίδα τίτλου καὶ στο τέλος, στη σελίδα 252. Ολοσέλιδη χαλκογραφημένη παράσταση, με τὸν Θεὸ καὶ τοὺς τέσσαρες ευαγγελιστὲς, διακοσμεῖ τὴν σελίδα τίτλου. Επίτιτλα καὶ ἀρχικὰ διακοσμημένα, βινιέτες. Ἐκτύπωση δίχρωμη (κόκκινο καὶ μαύρο) στη σελίδα τίτλου καὶ στο δίστιλο κείμενο. Στάχωση δερμάτινη με χρυσοῦ ἔκτυπη διακόσμηση. Πολλὲς χειρόγραφες σημειώσεις με ἐκκλησιαστικὰ κείμενα στο verso τῆς σελίδας τίτλου. Ἀπὸ τὸ 1673 μέχρι καὶ τὸ 1793 ἔχομε περίπου 10 γνωστὲς ἐπανατυπώσεις τοῦ Πεντηκοσταρίου ἀπὸ τὸ τυπογραφεῖο τοῦ Νικολάου Γλυκῦ. Στη συλλογὴ Σπέντσα ὑπάρχει ἀκόμα μιά πανομοιότυπη ἔκδοσις τοῦ 1724 βλῆτε σελ.

Αρ. Ευρ. 30893

Παπαδόπουλος Θωμάς, Ἑλληνικὴ βιβλιογραφία (1466 ci.-1800), τόμος Α, Αθήνα, 1984, ἀριθ. 4720.

1687

Ἡ ΘΕΙΑ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ. DIVINA MISSA SANCTI PATRIS NOSTRI IOANNIS CHRYSOSTOMI. VENETIS M.DC. LXXXVII. Apud Iulianos. Superiorum permisso, & Privilegiis.

[3]+41 φύλλα, 19 εκ. Αρχικά και επίτιτλα διακοσμημένα. Εκτύπωση δίχρωμη (κόκκινο και μαύρο) στη σελίδα τίτλου και στο κείμενο που είναι ελληνικό και λατινικό. Στάχωση με μεταξωτό κόκκινο ύφασμα.

Αρ. Ευρ. 30845

Παπαδόπουλος Θωμάς, Ελληνική βιβλιογραφία (1466 ci.-1800), τόμος Α, Αθήναι, 1984, αριθ. 3573.

1710

ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΟΝ ΤΟ ΜΕΓΑ, ΗΓΟΥΝ Η ΜΕΓΑΛΗ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ, Βίβλος πά-
νυ χρήσιμος και άναγκαία τοίς Φιλομαθέσιν, εις χάριν τών σπουδαίων τής
Έλληνικής γλώσσης. Έκ πολλών σφαλμάτων τών εν ταίς άλλαις προύπαρ-
χόντων εκδόσεσι νωστί έκκαθαρθείσα, Καί μετά πλειστής έπιμελείας τε και
διορθώσεως μετατυπωθείσα. ΕΝΕΤΗΣΙ, Παρά Νικολάω τῷ Σάρω. σφμ'. Έν τῇ
Τυπογραφίᾳ Άντωνίου του Βόρτολι. 1710. CON LICENZA DE SUPERIORI, E
PRIVILEGIO.

[2] + 445 σελ., 33 εκ. Το σήμα του τυπογράφου στη σελίδα τίτλου. Αρχικά και
επίτιτλα διακοσμημένα. Κείμενο δίστηλο. Στάχωση νεωτερική δερμάτινη,
χρώμα καφέ. Κτητορικές, χειρόγραφες σημειώσεις στη σελίδα τίτλου: "Κτή-
μα Ν. Κυριακίδου... εν Δημητσάνη, 1843". Η ίδια κτητορική σημείωση επανα-
λαμβάνεται και στο τέλος του βιβλίου, στη σελίδα 445. Στο τέλος, στη σελίδα
445, αναφέρεται ότι η διόρθωση του έργου έχει γίνει από τον Παναγιώτη Σι-
νωπέα: Διορθώσει Παναγιώτου του από της εν των Ευξείνω Πόντω πόλεως
Σινώπης.

Αρ. Ευρ 30859

Παπαδόπουλος Θωμάς, Ελληνική βιβλιογραφία, (1466 ci.-1800), τόμος Α,
Αθήνα, 1984, αριθ. 2161.

1724

ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΑΡΙΟΝ Περιέχον την πρέπουσαν αὐτῷ ἅπασαν Ἀκολουθίαν.
Παρά Νικολάω Γλυκεῖ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων Ἐπιμελῶς Τυπωθέν τε καί Διορθω-
θέν. ΕΝΕΤΗΣΙΝ, Ἐτει ἀπό τῆς Θεογονίας, αψκδ'. CON LICENZA DE'
SUPERIORI.

252 σελ., 26 εκ. Η σελίδα τίτλου διακοσμείται με το τυπογραφικό σήμα και με ο-
λοσέλιδη χαλκογραφία, με παράσταση του Θεού και των τεσσάρων Ευαγγελι-
στών. Αρχικά και επίτιτλα διακοσμημένα. Εκτύπωση δίχρωμη (κόκκινο και μαύ-
ρο) στη σελίδα τίτλου και στο δίστηλο κείμενο. Στάχωση δερμάτινη, μαύρη. Στο
verso της σελίδας τίτλου χειρόγραφη σημείωση: "Αυτό το βιβλίον είναι 241
χρονών την σήμερον έχουμε 1922 Απρ. 3 Πάσχα. Ακαταστασία και θλίψης με-
γάλη δια το έθνος μας εξορταν εις Ερζιρούμ και Ερζινγεν. Ιερ. Διονύσιος Σταύ-
ρου Μονοβαντών". Πρόκειται για πανομοιότυπη έκδοση του 1681 (βλέπε σελ.
,) από τον ίδιο τυπογράφο, όπως διαπιστώνεται και από την προσφώνηση "τοις
εντευξημένοις", στην αρχή του βιβλίου, που υπάρχει και στην έκδοση του 1681.
Η χρονολογία αυτή σημειώνεται στο τέλος της προσφώνησης.

Αρ. Ευρ. 30897

Παπαδόπουλος Θωμάς, Ελληνική βιβλιογραφία (1466 ci.-1800), τόμος Α,
Αθήνα, 1984, αριθ. 4727.

1730

ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟΝ Περί τῆς τῶν ΣΦΑΙΡΩΝ ΧΡΗΣΕΩΣ. ΣΥΝΤΕΘΕΝ Παρά τοῦ ἔλλογιμωτάτου, καὶ ἐπιστημονικωτάτου Κυρίου Κυρίου ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΓΟΡΔΑΤΟΥ ΧΙΟΥ, Ἐπι δεῖ καὶ ΠΡΟΚΛΟΥ ΠΕΡΙ ΣΦΑΙΡΑΣ, Ἀναλώμασι τοῦ παγίου, καὶ ζωοδόχου Τάφου τυπωθέν ἵνα δωρεάν παρέχεται, καὶ μεθ' ὅσης αἰοντε ἦν τῆς ἀρκείας καὶ ἐπιμελείας διορθωθέν. ΕΝΕΤΗΣΙ. αψλ'. Παρά Νικολάφ Γλυκεὶ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων. Con Licenza de' Superiori, e Privilegio.

[4] + 84 σελ., 23 εκ. Το τυπογραφικὸ σῆμα στη σελίδα τίτλου. Ἐπίτιπλα καὶ ἀρχικὰ διακοσμημένα, βινιέτες καὶ σχήματα. Δίχρωμη ἐκτύπωση (κόκκινο καὶ μαύρο) στη σελίδα τίτλου. Στάχωση νεώτερη, πανόδετο με δερμάτινη ράχη.

Ἀρ. Ευρ. 30921

Παπαδόπουλος Θωμάς, Ἑλληνικὴ βιβλιογραφία (1466 ci - 1800), τόμος Α, Ἀθήνα, 1984, ἀριθ. 2520.

1742

Ο ΜΕΤΑΝΟΩΝ ΔΙΔΑΣΚΟΜΕΝΟΣ Σύνταγμα μεταφρασθέν εἰς τὴν ἡμετέραν κοινὴν διάλεκτον. ΠΑΡΑ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΡΩΜΑΝΙΤΟΥ Τοῦ Κρητός. ΚΑΙ ΑΦΙΕΡΩΘΕΝ Τῷ Ὑψηλοτάτῳ, Εὐσεβεστάτῳ καὶ Γαληνοτάτῳ Κυρίῳ Κυρίῳ ΙΩΑΝΝΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΩ ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΩ, Αὐθέντῃ, καὶ Ἦγεμόνι πάσης Μολδοβλαχίας. ΕΝΕΤΗΣΙ. αψμβ'. Παρά Νικολάφ Γλυκεὶ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων. Con licenza de' Superiori e Privilegio.

246 σελ., 17 εκ. Περιέχει το τυπογραφικὸ σῆμα στη σελίδα τίτλου. Στάχωση χαρτόδετη με δερμάτινη, χρυσότυπα διακοσμημένη ράχη καὶ γωνίες.

Ἀριθ. Ευρ. 30429

Παπαδόπουλος Θωμάς, Ἑλληνικὴ βιβλιογραφία (1466 ci - 1800), τόμος Α, Ἀθήνα, 1984, ἀριθ. 4271.

1742

Ο ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΣ ΔΙΔΑΣΚΟΜΕΝΟΣ Πρὸς τὸν ὁποῖον ἀποδειχναὶ ἡ πράξις διὰ να ὑπηρετῆ με καρπὸν τὸ μυστήριον τῆς μετανοίας. Σύνταγμα μεταφρασθέν εἰς τὴν ἡμετέραν κοινὴν διάλεκτον. ΠΑΡΑ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΡΩΜΑΝΙΤΟΥ ΤΟΥ ΚΡΗΤΟΣ. ΕΝΕΤΗΣΙ. αψμβ'. Παρά Νικολάφ Γλυκεὶ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων. Con Licenza de' Superiori, e Privilegio.

[4] + 271 σελ., 16 εκ. Το τυπογραφικὸ σῆμα στη σελίδα τίτλου. Ἀρχικὰ διακοσμημένα. Χειρόγραφες σημειώσεις στη σελίδα τίτλου: "εκ του σχολείου της Ζαγοράς .... αφορισμένος, Καλλίνικος".

Ἀρ. Ευρ. 30420

Παπαδόπουλος Θωμάς, Ἑλληνικὴ βιβλιογραφία (1466 ci - 1800), τόμος Α, Ἀθήνα, 1984, ἀριθ. 4888.

1745

ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΘΕΩΡΙΚΟΠΡΑΚΤΙΚΗ ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΠΥΡΕΤΩΝ, Συναθροισθεῖσα ἐκ τοῦ ἐκδοθέντος Ἰταλικοῦ συγγράμματος τοῦ ποτὲ ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΟΜΙΝΙΚΟΥ ΣΑΝΤΟΡΙΝΟΥ Ἀρχιάτρου καὶ Ἀνατομικοῦ τῶν Ἑνετῶν, Καὶ εἰς ἀπλήν φράσιν μεθοδικῶς συντεθεῖσα πρὸς κοινὴν ὠφέλειαν τῶν φιλομαθῶν νέων τοῦ

Ἑλληνικοῦ Γένους παρά ΑΝΤΩΝΙΟΥ ΣΤΡΑΤΗΓΟΥ Τοῦ Κρητὸς πολίτου κατὰ τὴν ἀρχὴν Ἐνεστὸ Ἐπιστάτου καὶ Διδασκάλου Τοῦ ἐν τῷ κλεινῷ Παταβίῳ Κωππουιανοῦ Ἑλληνομουσείου. ΕΝΕΤΙΗΣΙ, 1745. Παρὰ Ἀντωνίῳ τῷ Βόρτολι. CON LICENZA DE' SUPERIORI, E PRIVILEGIO.

xxiii + [1] + 176 σελ., 21 εκ.

Στὴ σελίδα τίτλου σφραγίδα με τὰ στοιχεῖα: "Ὁθ. Ι. Ρέντζου ἀριθ. 229, Βιβλιοθήκη". Στὸ verso τῆς σελίδας τίτλου, ἐπικολημένη ἐτικέτα ὅπου σημειώνεται: "ἀρ.=229 Ὁθωνος Ι. Ρέντζου 1876". Ἀρχικὰ καὶ ἐπίτιτλα διακοσμημένα, βινιέτες. Στάχωση νεωτερικὴ, δερμάτινη, κόκκινη.

Ἀρ. Ευρ. 30920

Παπαδόπουλος Θωμάς, Ἑλληνικὴ βιβλιογραφία (1466 ci - 1800), τόμος Α, Ἀθήναι, 1984, ἀριθ. 5208.

1753

ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΟΥΣ ΝΕΦΕΛΑΙ. ARISTOPHANIS NVBES CVM SCHOLIIS ANTIQVIVS E RECENS. - L. KVSTERI IN VSVM LECTIIONVM. CVM PRAEFATIONE IO. AVGVSTI ERNESTI IN QVA SCHOLIA PLVRIBVS LOCIS EMENDANTVR ILLVSTRANTVR. LIPSIAE: APVD IONNEN WENDLERVM, A. MDCCLIII.

XL + 296 σελ., 17 εκ. Κείμενο ἑλληνικό. Χαρτόδετο, με δερμάτινη ράχη που φέρει χρυσότυπη ἄνθινη διακόσμηση. Χειρόγραφες βιβλιογραφικὲς σημειώσεις στὴν ἀρχὴ τοῦ βιβλίου.

Ἀρ. Ευρ. 29073

Hoffman, S.F.W., Bibliographische Lexicon der gesammten Literatur der Griechen, Amsterdam, 1961, τόμος 1, σελ. 261.

1756

MOERIDIS ATTICISTAE ΛΕΞΕΙΣ ΑΤΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΩΝ ΕΡΕCΕΝΣΙΟΝ ΕΤ CVM ΝΟΤΙΣ ΙΟΗ. ΗΥΔΣΟΝΙ, ACCEDIT ΤΙΜΑΕΙ ΣΟΡΗΙΣΤΑΕ ΛΕΞΙΚΩΝ ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΠΑΡΑ ΠΛΑΤΩΝΙ ΛΕΞΕΩΝ Ε ΡΕCΕΝΣΙΟΝ ΔΑΥΙΔΙΣ ΡΥΗΝΩΥΕΝΙΙ. CΥΡΑΥΙΤ ΝΟΤΑΣΩΥΕ ΣΥΑΣ ΑΔΙΕCΙΤ ΕΤ ΠΡΑΕFΑΤΥΣ ΕΣΤ ΙΟΗ. FRIDER. FISCHEΡΥΣ. LIPSIAE ΙΝ ΟΥFΦΙCΙΝΑ ΥΙΔΥΑΕ Β. ΓΑΣΡ. FRITSCHII A.C.N. CΙ) Ι) CCLVI.

[16] φύλλα χωρὶς ἀρίθμηση + 195 σελ. + [13] σελ., 16 εκ. Κείμενο ἑλληνικό με λατινικὰ σχόλια. Ἀρχικὰ καὶ ἐπίτιτλα διακοσμημένα, βινιέτες. Χαρτόδετο. Στὴ σελίδα τίτλου κτητορικὸ σημείωμα: "Μιχαὴλ Δόρις 1933".

Ἀρ. Ευρ. 30206

Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Κατάλογος βιβλίων κεντρικῆς βιβλιοθήκης περιόδου 1495-1821, Θεσσαλονίκη, 1990, σελ. 172.

1764

ΟΡΘΟΔΟΞΟΣ ΟΜΟΛΟΓΙΑ Τῆς Καθολικῆς καὶ Ἀποστολικῆς ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ. Τὰ νῦν μετατυπωθεῖσα, ἐπιμελῶς τε διορθωθεῖσα, καὶ καλλωπισθεῖσα με Πίνακας τῶν Ἑρωταποκρίσεων, καὶ τῶν ἀξιολογωτέρων περιεχομένων πραγμάτων, συντεθέντας παρά ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ἔξ Ἰωαννίνων. ΕΝ ΠΕΤΡΟΠΟΛΕΙ Τῆς Μεγάλης Ρουσσίας. Ἐτει τῷ σωτηρίῳ, αἰξδ'.

16 φύλλα χωρίς αριθμηση +296 σελ., 20 εκ. Αρχικά και επίτιτλα διακοσμημένα, βινιέτες. Προμετωπίδα, χαλκογραφία με παράσταση της Αγίας Τριάδας. Εκτύπωση δίχρωμη (κόκκινο και μαύρο) στη σελίδα τίτλου. Συγγραφέας του έργου είναι ο μητροπολίτης Κιέβου Πέτρος Μογίλας, το όνομα του οποίου αναφέρεται στο προοίμιο στην αρχή του βιβλίου. Χαρτόδετο.

Αρ. Ευρ. 30443

Παπαδόπουλος Θωμάς, Ελληνική βιβλιογραφία (1466 ci - 1800), τόμος Α. Αθήναι, 1984, αριθ. 4558.

1770

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΠΑΡΟΝΤΟΣ ΠΟΛΕΜΟΥ ΑΝΑΜΕΤΑΕΥ ΡΟΥΣΙΑΣ, ΚΑΙ ΤΗΣ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗΣ ΠΟΡΤΑΣ. Μεταφρασθεῖσα μὲν εἰς κοινὴν Γλῶσσαν παρὰ ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ ΙΕΡΟΔΙΑΚΟΝΟΥ ΤΟΥ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, Παρ' αὐτοῦ δὲ διορθωθεῖσα. ΤΟΜΟΣ Β. αψο'. ΕΝΕΤΙΗΣΙΝ, 1770. Παρὰ Δημητρίῳ Θεοδοσίῳ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων. CON LICENZA DE' SUPERIORI, E PRIVILEGIO.

384 σελ., 17 εκ. Το τυπογραφικό σήμα στη σελίδα τίτλου, φέρει βινιέτες. Χαρτόδετο. Στη συλλογή υπάρχει μόνο ο β' τόμος. Το έργο είναι βτομο. Όλοι οι τόμοι έχουν εκδοθεί στην Βενετία το 1770, από τον ίδιο τυπογράφο, εκτός από τον 6ο τόμο που έχει χρονολογία έκδοσης 1773.

Αρ. Ευρ. 29072.

Gaidagis Nicos, Catalogue cartilor grecesti de la biblioteca centrala universitara "M. Eminescu", Iasi, 1975, αριθ. 287.

1775

ΙΕΡΟΝ ΑΠΑΝΘΙΣΜΑ ΠΕΡΙΕΧΟΝ ΤΕΣΣΑΡΑΣ ΚΑΙ ΕΚΑΤΟΝ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΑΣ ΚΑΙ ΝΕΑΣ ΔΙΑΘΗΚΗΣ. Μεταφρασθέν ἐκ τῆς Γερμανικῆς εἰς τὴν Κοινοτέραν τῶν νῦν Ἑλλήνων διάλεκτον ΠΡΟΣ ΡΑΔΙΟΝ ΠΡΟΕΙΣΑΓΩΓΗΝ ΤΩΝ ΠΑΙΔΩΝ ΕΙΣ ΤΑ ΘΕΙΑ ΥΠΟ ΠΟΛΥΧΡΟΝΙΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΤΟΥ ΘΡΑΚΟΣ Τοῦ περὶ τὰ τῆς ἱατρικῆς μαθήματα σπουδάζοντος ἐκδοθέν διὰ δαπάνης ΤΟΥ ΤΙΜΙΩΤΑΤΟΥ ΕΝ ΠΡΑΓΜΑΤΕΥΤΑΙΣ ΚΥΡΙΟΥ ΡΙΖΟΥ ΔΟΡΜΟΥΣΗ ΤΟΥ ΕΚ ΤΥΡΝΑΒΟΥ. Ἐν Λεψίᾳ τῆς Σαξονίας ἐν τῇ Τυπογραφίᾳ τοῦ Σόμμερ. Ἐτει 1775.

12 φύλλα +390 σελ., 17 εκ. Περιλαμβάνει 104 πίνακες, χαλκογραφίες, με εικονογραφικά θέματα της Παλαιάς και Καινής Διαθήκης και μια προμετωπίδα με τον Γρηγόριο Γκίκα (1724-1777), ηγεμόνα της Μολδοβλαχίας. Αρχικά και επίτιτλα διακοσμημένα. Στην αρχή, πολλές χειρόγραφες σημειώσεις: "1914 Απριλίου 30: Καγὸ Χατζηγιαννάκης, Χατζηδημητρίου Κεσανλής, Φραζέσκως Κυπρεως, Χατζη Ιωάννης Γιαννάκης, χατζη δημήτριος Κεσανλής επαρχία της ηρακλείας. Νικόλαος χατζη δημητρίου αὐτάδελφος του ανωθεν χατζη Γιαννάκη ὅστις κατηκη εἰς τὴν Προῦσαν εἰς Χάνι Φραζέσκος ἀδελφός του αγίου αγίου επιφανίας Κυπρίοτος να ἔχυ τὴν κατάραν τον τριον ιεραρχών ὅπιος το παρί αυτω τω βιβλίον ὅπιος το παρί να ἔχι τὴν κατάραν των τριον ιεραρχών και τους πατριάρχας φρατζέσκος ἀδελφος του αγίου επιφανίας."

Αρ. Ευρ. 30416

Lergrand Emile, Bibliographie hellénique ... au dix-huitième siècle τόμος II, Paris, 1928, αριθ. 834.

1779

AESCHYLII TRAGOEDIAE PROMETHEUS, PERSAE ET SEPTEM AD THEBAS SOPHOCLEIS ANTIGONE EURIPIDIS MEDEA. EX OPTIMIS EXEMPLARIBUS EMENDATAE. ARGENTORATI. Ex Officina JOHANNIS HENRICI HEITZ Universitatis Typographi. MDCCLXXIX.

viii+400 σελ., 16 εκ. Κείμενο ελληνικό. Επίτιτλα διακοσμημένα. Χαρτόδετο.

Αρ. Ευρ. 30418

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Κατάλογος βιβλίων κεντρικής βιβλιοθήκης 1495-1821, Θεσσαλονίκη, 1990, σελ. 224.

1784

ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΜΟΝΑΣΤΟΥ ΚΑΙ ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΥ ΤΟΥ ΒΛΕΜΜΙΔΟΥ ΕΠΙΤΟΜΗ ΛΟΓΙΚΗΣ Ξυγγραφείσα ΙΩΑΝΝΗ ΔΟΥΚΙΤΕ ΚΑΙ ΒΑΣΙΛΕΙ ΤΩ ΒΑΤΑΤΖΗ Περίπου τό αλβ έτος τό Σωτήριον. Κατά δέ το αχε έν Αύγουστη τών Βινδελικών τυπωθείσα. "Ήδη δέ Τύποις Δεύτερον έκδοθείσα, μετά τής επίτομου αυτού ΦΥΣΙΚΗΣ. Έφεξής δέ, ότε περί ΣΩΜΑΤΟΣ του αυτού και περι ΨΥΧΗΣ έκτέθειται Λόγος. Μεθ' ούς ό περί τής αύτης Υποθέσεως τής ΨΥΧΗΣ, ΘΕΟΦΑΝΟΥΣ τε του Μηδείας, και ΓΕΝΝΑΔΙΟΥ, του Σχολαρίου και Τελευταίου, ό,τε περί ΠΙΣΤΕΩΣ και ΑΡΕΤΗΣ και ΑΣΚΗΣΕΩΣ του αυτού ΒΛΕΜΜΙΔΟΥ, Προηγουμένης τούτων τής καθολικωτέρας αυτού ΕΠΙΣΤΟΛΗΣ. Εκ δέδοται δε φολοτίμω πάντα Δαπάνη, του Χριστιανικωτάτου έν Πραγματευταίς ΚΥΡΙΟΥ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΙΤΟΥ ΤΟΥ ΧΑΤΖΗ ΝΙΚΟΥ. Έν Λειψία τής Σαξονίας: Έν τή Τυπογραφία του Βρειτκόφφ, Έτει αημδ'.

[80] + [20] + [4] + 184 + 140 σελ. (3 μέρη σε 1 τόμο), 21εκ. Επίτιτλα διακοσμημένα, βινιέτες, διαγράμματα. Στάχωση δερμάτινη, καφέ. Στη σελίδα τίτλου περιέχει χειρόγραφη σημείωση: "Έκ των Μακαρίοι και ήδε ή βιβλος τυγχάνει έούσα, αλλά τίς οίδε ταύτην μακαρίοι έούσαν ούθεις ει μή ό ταύτην έχων. Εκδότης του έργου είναι ο Δωρόθεος Βουλισμάς.

Αρ. Ευρ. 30889

Παπαδόπουλος Θωμάς, Ελληνική βιβλιογραφία (1466 ci-1800), τόμος Α, Αθήνα, 1984, αριθ. 1383.

1787

ΑΝΑΚΡΕΟΝΤΟΣ ΜΕΛΗ. ΑΝΑΚΡΕΟΝΣ LYRISCHE LIEDER, Griechisch mit erklärenden Anmerkungen herausgegeben von J. G. BRIEGER. Leipzig im Schwickertfehen Verlage 1787.

xxx + 146 σελ., 18 εκ. Χαρτόδετο με περγαμνή ράχη και γωνίες.

Αρ. Ευρ. 30417

Hoffman S.F.W., Bibliographisches Lexicon der gesammten Literatur der Griechen, Amsterdam, 1961, τόμος 1, σελ. 135.

1798

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΗΣ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑΣ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΓΛΥΚΥ, Του έξ Ιωαννίνων. Πάντων τών μέχρι τουδє προτυπωθέντων πλουσιώτερος· Περιέχων κατ' Αλφάβητον ΠΛΕΙΣΤΑ ΠΑΛΑΙΑ, ΚΑΙ ΣΠΑΝΙΑ ΒΙΒΛΙΑ, Έν διαφόροις τόποις, Έκδοθέντα Άτινα πωλούνται, χωρίς συγκατάβασις, και τας έν αύτῳ σημειωμένας τιμάς. ΕΝΕΤΙΗΣΙ. 1798. Σεπτεμβρίου Πρώτη.

36 σελ., 20 εκ. Το σήμα του τυπογράφου στη σελίδα τίτλου. Στάχωση νεωτε-
ρική, χάρτινη, με δέρμα κόκκινο στη ράχη και τις γωνίες. Στο τέλος, χειρο-
γραφή σημείωση: "Δημήτριος μαργάτου από Σμύρνην φίλος Μαγκοπάκη".

Αρ. Ευρ. 30386.

Παπαδόπουλος Θωμάς, Ελληνική βιβλιογραφία (1466ci - 1800), τόμος Α,
Αθήνα, 1984, αριθ. 3056.

1799

ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑ ΗΤΟΙ ΤΗΣ ΕΡΜΟΓΕΝΟΥΣ ΤΟΥ ΤΑΡΣΕΩΣ Τοῦ
κατ' ἐξοχήν Τεχνικοῦ καλουμένου, ΡΗΤΟΡΙΚΗΣ ΤΕΧΝΗΣ ΕΞΗΓΗΣΙΣ. Συνο-
ψισθεῖσα μὲν ἐκ τῶν παλαιῶν καὶ διαφόρων Ἐξηγητῶν, καὶ ὡς ἐνὶ ἀκριβέστα-
τα φιλοπονηθεῖσά τε καὶ ἐπεξεργασθεῖσα, καὶ ἀναπληρωθεῖσα, τὰ ἐλλείπον-
τα, ὑπὸ τοῦ ἐν Ἱερομονάχοις ἐλαχίστου ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΡΙΟΥ. Νῦν δὲ
πρῶτον τύποις ἐκδοθεῖσα τοῖς φιλολόγοις, προθυμῖα καὶ δαπάνη ἀδρά τοῦ τι-
μιωτάτου καὶ τὰ μάλιστα φιλομούσου ΜΕΣΕΡ ΜΙΚΕ (ΜΙΧΑΗΛ) ΚΑΡΑΛΗ,
Ἄνδρὸς Χιοπολίτου καὶ τα πρῶτα φέροντος τῶν Εὐπατριδῶν. Διορθωθεῖσα
μεθ' ὄσης οἷον τε τῆς ἐπιμελείας παρὰ Σ.Β.Δ. τοῦ Φ.Φ. ΕΝΕΤΗΣΙΝ. ἀψηθ'.

1799. ΠΑΡΑ ΝΙΚΟΛΑΩ ΓΛΥΚΕΙ ΤΩ ΕΞ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ. CON LICENZA DE
SUPERIORI.

16 + 572 + 216 σελ., 27 εκ. Αρχικά και επίπτλα διακοσμημένα. Στάχωση δερ-
μάτινη, νεώτερη με χρυσότυπη διακόσμηση στη ράχη.

Αρ. Ευρ. 30922

Παπαδόπουλος Θωμάς, Ελληνική βιβλιογραφία (1466 ci - 1800), τόμος Α,
Αθήνα, 1984, αριθ. 917.

ΝΤΙΝΑ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΥ

ΓΕΩΡΓΙΑ ΑΓΓΕΛΟΥ

Βιβλιοθήκη Μουσείου Μπενάκη

ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ ΣΥΛΛΟΓΗΣ ΜΑΡΙΑΣ ΣΠΕΝΤΖΑ

18ος αιώνας (μετά το 1766)

Χαρτί. Διαστάσεις: 228X162 χιλιοστά, φ.φ. Ι + α'-ιστ' + σσ. 534 + φ.φ. ιζ'-κγ'
[Διουσιού του εκ Φουρνά ερμηνεία της ζωγραφικής τέχνης]

Τα φφ. α'-ιδ' περιλαμβάνουν τον πίνακα περιεχομένων. Οι σσ. 1-531 περιέ-
χουν το κείμενο το οποίο είναι ανεπίγραφο και αρχίζει ως εξής: "Πως να ευ-
γάνης ανθιβολα. Όταν θέλης να ευγάλης ανθιβολα...."

Γραφή καλλιγραφική και ευανάγνωστη. Μελάνι, καστανό σκούρο στο κυρίως
κείμενο και κόκκινο στους τίτλους. Χαρτί λεπτό με υδατόσημο λιοντάρι, τόξο
με βέλος και τα γράμματα ΜΑ. Φέρει παλαιά σελιδαρίθμηση από το χέρι του
γραφέα (1-515). Τα τεύχη είναι εξάδια χωρίς αρίθμηση. Παραπομπή από φύλ-
λο σε φύλλο. Γραμμένη επιφάνεια 150X120 χιλιοστά με 17 στίχους κατά σε-
λίδα. Με χέρι του 19ου αιώνα, έχουν γραφεί ένα επίγραμμα και συνταγές ια-
τροσοφικές στις σελ. 526, 531 και 532, καθώς και στο verso του φύλλου κγ'.

Επίσης με άλλο χέρι, νεώτερο του 19ου αι., έχουν γραφεί οδηγίες κατασκευής βερνικιού στο recto και verso του φύλλου ιζ'.

Στην εσωτερική πλευρά της πρώτης πινακίδας σημειώνεται: "Στα 1840 άρχισα την ζωγραφική Δ. Ι. Γράτσος 1840. Το Βιβλίον αυτό ήναι χιρόγραφο του Λαβρεντίου Ιερομονάχου από τα 1825 λαβρέντιος".

Από το δέσιμο, σώζεται μόνο η πρώτη πινακίδα η οποία είναι ξύλινη με δερμάτινη επένδυση, χρώματος καφέ σκούρου. Φέρει διακόσμηση με πρόσωπα αγέδια. Στο κέντρο, μέσα σε ρομβοειδές πλαίσιο, φιάλη με άνθος, στις τέσσερις γωνίες ανθέμια και περιμετρικά άνθηνη ταινία. Σώζεται και το δέρμα της ράχης. Η χρονολογία του χειρογράφου (μετά το 1766), προκύπτει από την αναφορά της στην επιγραφή της σελ. 523. Ενδιαφέρον επίσης παρουσιάζουν και άλλες παρόμοιες κητορικές επιγραφές, στις οποίες αναφέρεται το παρεκκλήσιο αγνώστου μονής τιμώνενο στον Άγιο Νικόλαο ανιστορημένο από τον Φραγκήν του Κατελάνου από την Θήβα της Βοιωτίας. Επίσης, αναφέρονται τα ονόματα ενός Ιωσήφ Θίου ζωγράφου και συντάκτου στίχων παρακλητικών στον Χριστό και την Παναγία, και ενός Σπανδωνή ζωγράφου ο οποίος έμαθε την κατασκευή κρεμεζιού από έναν Εγκλεζο.

ΑΓΑΜΕΜΝΩΝ ΤΣΕΛΙΚΑΣ

Ιστορικό και Παλαιογραφικό Αρχείο - Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.

Η ΜΑΡΙΑ ΣΠΕΝΤΣΑ ΚΑΙ ΤΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΜΠΕΝΑΚΗ ΜΕ ΑΦΟΡΜΗ ΜΙΑ ΝΕΑ ΣΗΜΑΝΤΙΚΗ ΔΩΡΕΑ

Τον Απρίλιο του 1994, η Μαρία Σπέντσα με μία συγκινητική χειρονομία, απέδειξε έμπρακτα ότι διατηρεί και συνεχίζει μία οικογενειακή παράδοση φιλίας με το Μουσείο Μπενάκη, προσφέροντάς του "εν ζωή" μία μεγάλη δωρεά: την κατοικία της. Η σημασία της δωρεάς είναι διττή: αφενός συμβάλλει αποφασιστικά στον εμπλουτισμό του μουσειακού κτιριακού συμπλέγματος μ' ένα μεγάλο χώρο κοντά στο Μουσείο, τόσο απαραίτητου αυτή την εποχή, που λόγω κτιριακών μεταρρυθμίσεων και ανακαινίσεων, το Ίδρυμα στερείται αιθουσών για την εγκατάσταση του έμφυχου δυναμικού του, και αφετέρου η δωρεά που στηρίζεται πάνω σ' ένα πλέγμα από αδιόρατους αλλά ισχυρούς δεσμούς, αποτελεί ένδειξη αγάπης, εκτίμησης και αναγνώρισης προς το Μουσείο. Η δωρήτρια καταθέτει με τη σειρά της την προσωπική της σφραγίδα στο μακρύ κατάλογο των δωρητών του Ιδρύματος.

Στην αρχή περίπου της λεωφόρου Βασιλίσσης Σοφίας και στη συμβολή της με την οδό Κοιμιάρη, ορθώνονται από τη μία πλευρά το Μουσείο Μπενάκη και από την άλλη η πολυκατοικία στην οποία βρίσκεται το διαμέρισμα που πρόσφερε η Μαρία Σπέντσα. Στη θέση της σημερινής παλιάς ήδη πολυκατοικίας στεκόταν το μέγαρο Καζούλη, μετέπειτα Γεωργαντά, που κτίστηκε από το στρατιωτικό αρχιτέκτονα Ν. Σχινά στα 1885-1890 και κατεδαφίστηκε λίγο πριν από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο (1). Η νέα πολυκατοικία κτίστηκε στα 1936 με 1938 από τον αρχιτέκτονα Κωνσταντίνο Β. Σγούτα (2). Η πολυκατοικία χαρακτηρίζεται από τον επιβλητικό όγκο της, αλλά και από την εντυπω-

Εικ. 1: Το μέγαρο Π. Καζούλη, κατόπιν Γεωργαντά, επί των οδών Κουμπάρη και Βασ. Σοφίας. κτίσθηκε από τον στρατιωτικό αρχιτέκτονα Ν. Σχινά, 1885-1890.

Εικ. 2: Το μέγαρο Π. Καζούλη, κατόπιν Γεωργαντά, με είσοδο από τη λεωφόρο Βασ. Σοφίας.

σιακή πρόσοψη του κτιρίου που το στολίζουν μαρμάρινες κολόνες και διακοσμητικά στοιχεία τα οποία απομimούνται κλασικά πρότυπα σύμφωνα με το πνεύμα της νεοκλασικής αρχιτεκτονικής. Όλη αυτή η διακόσμηση ανήκε στο προηγούμενο μέγαρο, διασώθηκε και τοποθετήθηκε στην πολυκατοικία της Κουμπάρη 2 (3). Η λιτή σε διακόσμηση ευρύχωρη εσωτερική είσοδος με τη μαρμάρινη επένδυση στους τοίχους και τα σκαλοπάτια, όλα πρόσφατα ανακαινισμένα, οδηγεί σ' ένα κομψό, "εποχής", ξύλινο ανελκυστήρα μάρκας Stigler που εξυπηρετεί την πενταόροφη πολυκατοικία. Την είσοδο στόλιζαν δύο μαρμάρινα λιοντάρια τα οποία εκλάπησαν κατά τη διάρκεια του Πολέμου από τους Γερμανούς.

Η κατοικία της Μαρίας Σπέντσα βρίσκεται στον 5ο όροφο και καταλαμβάνει 358,60μ² (4). Η μετακίνηση και προσωρινή εγκατάσταση μέρους των υπηρεσιών του Μουσείου Μπενάκη πραγματοποιήθηκε τον Δεκέμβριο του 1994, ενώ τα υπόλοιπα τμήματα εγκαταστάθηκαν - προσωρινά - στους ισόγειους χώρους της νέας πτέρυγας του Μουσείου. Στο διαμέρισμα στεγάζονται τα εξής τμήματα: Το Φωτογραφικό Αρχείο, το Σωματείο "Οι Φίλοι του Μουσείου Μπενάκη", το Νομικό Τμήμα, το Λογιστήριο και το γραφείο του "Πωλητηρίου" που βλέπουν στην οδό Κουμπάρη. Στην εσωτερική πλευρά του διαμερισματος βρίσκονται τα τμήματα: της Βιβλιοθήκης με το Αρχείο αρνητικών, και της Λαογραφικής Συλλογής, ενώ στον ημιόροφο είναι το Εργαστήριο συντήρησης κεραμικών και μέρος από τη Συλλογή Παιγνιδιών. Δελτιοθήκες, αρχειακό υλικό, ηλεκτρονικοί υπολογιστές, τηλεφωνικές εγκαταστάσεις, όλος ο απαραίτητος εξοπλισμός ενός γραφείου κατακλύζει τους χώρους των δωματίων

Εικ. 3: Η πολυκατοικία, που κτίστηκε από τον αρχιτέκτονα Κωνστ. Β. Σγούτα στα 1936-1938, στη θέση του προηγούμενου μεγάρου.

που άλλοτε είχαν μιὰ διαφορετική χρήση. Η εισβολή αυτή του πρόσθετου υλικού είναι εμφανής κυρίως σε δύο χώρους που διατηρούν, ωστόσο, την ιδιαιτερότητά τους. Πρόκειται για δύο αίθουσες που σήμερα "γραφειοκρατούνται" από τη Βιβλιοθήκη και τη Λαογραφική Συλλογή. Επενδεδυμένες με ξύλο χρησίμευσαν ως χώροι υποδοχής. Ο πρώτος και μικρότερος, απλούστερα διακοσμημένος, ενώ ο δεύτερος και μεγαλύτερος, πιο σύνθετος στη διακόσμηση, καλύπτεται με μία εντυπωσιακή ξυλόγλυπτη επένδυση που εκπληρσσει τον κάθε επισκέπτη και τον μεταφέρει "σε άλλες εποχές".

Η διακοσμητική αντίληψη της αίθουσας παραπέμπει σε αντίστοιχες εσωτερικές επενδύσεις σπιτιών, όπως είναι ο "οντάς" του 18ου αιώνα, που απαντά στο Πήλιο, απ' όπου και η καταγωγή του Διαμανού Κυριαζή. Η επένδυση ήταν παραγγελία του ιδιοκτήτη για το συγκεκριμένο χώρο. Όλοι οι τοίχοι φέρουν ράφια τα οποία ήταν και είναι κατάφορτα με βιβλία ελληνικά και ξένα. Το ταβάνι ποικίλλεται με επίθετες ταινίες που σχηματίζουν ανάγλυφα λοξά τετράγωνα και έτσι η επιφάνεια γίνεται "μπακλαβωτή". Οι ταινίες είναι κυματιστές και τα διάχωρα στο εσωτερικό φέρουν μικρότερα και μεγαλύτερα εναλλάξ αστεροειδή φυτικά μοτίβα. Σε δύο σημεία της οροφής υπάρχει ξυλόγλυπτο έξεργο διακοσμητικό με επάλληλα πλαίσια, ο "ταμπλάς" ή η "καρδιά", απ' όπου αιωρούνται αντίστοιχα δύο μπρούτζινα φωτιστικά. Στη μία (στενή) πλευρά του χώρου υπερυψώνεται ένα τμήμα του κατά ένα σκαλοπάτι και δημιουργεί ένα είδος "καθιστικού". Ο χώρος έχει δύο παράθυρα και το καλοριφέρ καλύπτεται με ξύλινα κάγκελα που ανάλογα απαντούν σε κεφαλόσκαλα ηλιοροφείπων σπιτιών (5). Οι δύο αίθουσες χωρίζονται με μία δίφυλλη συρτή ξυλόγλυπτη πόρτα, στα πλαίσια της οποίας υπάρχουν οι "παραθύρες": ανοικτές ξύλινες εσοχές που στο πάνω μέρος έχουν κοιλόκυρτο κοφτό περίγραμμα. Στο πάνω μέρος της πόρτας στην "κάσα" βρίσκεται ένθετη μία μακρόστενη εικονογραφική σύνθεση. Σύμφωνα με πληροφορίες της δωρήτριας αγοράστηκε από τους μοναχούς στο Άγιον Όρος. Η παραπάνω σύνθεση ζωγραφισμένη με αυγοτέμπερα σε ύφασμα πάνω σε ξύλινο υπόβαθρο, ιστορεί σύμφωνα με το πνεύμα που χαρακτηρίζει την εκκλησιαστική λαϊκή ζωγραφική του 18ου και 19ου αιώνα, παραστατικά, έννοιες που έχουν σχέση με τη ζωή, την αμαρτία, τον πειρασμό και την τιμωρία. Όλη η εικονογραφική σύνθεση έχει σχέση με την Κόλαση, και τις διάφορες τιμωρίες: για το φιλάργυρο και άσπλαχνο πλούσιο, για τη φιλάρεσκη γυναίκα, για τους κοιμωμένους την ώρα της λειτουργίας κ.α.

Οι επιγραφές των παραστάσεων "αποκρυπτογραφημένες" είναι οι εξής: (6)

- Αβραάμ ελεήσομεν και πέμψον ίνα βάψει το άκρον του δακτύλου αυτού... (βλ. Καινή Διαθήκη, Λουκάς κεφ. 16, στ. 24: "Και αυτός φωνήσας είπε· πάτερ Αβραάμ ελεήσομεν και πέμψον Λάζαρον ίνα βάψη το άκρον του δακτύλου αυτού ύδατος και καταψύξη την γλώσσαν μου ότι οδυνώμαι εν τη φλογί ταύτη").

- ο άσπλαχνος πλούσιος

- Η μυχαλίσ Ηρωδιάς

- Η άσεμνος γυνή όπου αφήνει τον άνδρα της και μοιχεύεται με άλλον.

- μπακάλης

- όπου κοιμούνται κυριακήν ταις εορταίς

- βλάσφημος / κάπηλος / ο αρνητής του Χριστού / ο αρσενοκοίτης / ο

κτηνοβάτης / κλέπτης / ημίονος

- ο βρυγμός των οδόντων. ο Τάρταρος οι δαίμονες εβγάλουν τους αμαρτωλούς από την φώτιαν και τους βάλουν εις τον πάγον

- ο σκόληξ ο ακοίμητος

- ... τον του σκότους

Απ' όλη τη σύνθεση επιλεκτικά περιγράφονται δύο σκηνές:

- η αμαρτωλή γυναίκα εικονίζεται δεμένη με αλυσίδες στα χέρια και στα πόδια, ένας δράκοντας τυλίγεται στο γυμνό σώμα της ενώ ένας διάβολος της βάζει φωτιά.

- ένα ζευγάρι εικονίζεται να κοιμάται στο κρεβάτι αντί να βρίσκεται στην εκκλησία (που τους καλεί).

Αντίστοιχες παραστάσεις υπάρχουν σε τοιχογραφίες της εκκλησίας της Αγίας Μαρίας στον Κισσό του Πηλίου ζωγραφισμένες από τον Παγώνη στα 1802 (7).

Το διπλανό εσωτερικό δωμάτιο επενδεδυμένο με ξύλο έχει ένα εσωτερικό φωτιστικό άνοιγμα που προσελκύει το ενδιαφέρον του επισκέπτη: ένα μεγάλο παράθυρο με χρωματιστά κίτρινα τζαμάκια και σιδερένια πλαίσια σε γεωμετρικά σχέδια παραπέμπει στους περίφημους φεγγίτες που στόλιζαν βορειοελλαδικά αρχοντικά ιδίως στη Σιάπιστα (8). Το καλοριφέρ φέρει επένδυση με μικρές ξύλινες στρογγυλές κολόνες ενώ οι τοίχοι και εδώ είναι ντυμένοι με ράφια γεμάτα βιβλία. Η προσφορά του διαμερίσματος συνοδεύτηκε μ' ένα μέρος της επίπλωσής του που ακόμη και σήμερα διακοσμεί τους χώρους: δύο τζάκια ξενικής προέλευσης, το ένα αγορασμένο στο Παρίσι, και το άλλο ιταλικό γύρω στα 1860 και κάποια έργα τέχνης όπως αγγεία αρχαϊκών και κλασικών χρόνων, έργα ζωγραφικής, ξυλόγλυπτα (ρόκες), κεραμικά νεότερης εποχής, δίσκοι μουσικής και αρχαιακό υλικό του Γεωργίου Σπέντσα (στα Ιστορικά Αρχεία του Μουσείου).

Η Μαρία Σπέντσα, κόρη του Δαμιανού Κυριαζή και της Αγγέλας Συγνεφιά, και σύζυγος του Γεωργίου Σπέντσα, ανατράφηκε μέσα σ' ένα περίγυρο με πνευματική ευρύτητα πρόσφορο για την καλλιέργεια της ευαισθησίας, της ευποίας και την αγάπη για τα γράμματα και τις τέχνες.

Τον Ιούνιο του 1957 μαζί με τον σύζυγό της Γεώργιο Σπέντσα και μερικούς άλλους φιλότεχνους, υπήρξε από τα ιδρυτικά στελέχη του Σωματείου "Οι Φίλοι του Μουσείου Μπενάκη" (9). Στο πρώτο Διοικητικό Συμβούλιο του Σωματείου, συμμετείχε ο Γεώργιος Σπέντσας ως Γενικός Γραμματέας ενώ αρκετά χρόνια αργότερα διετέλεσε Πρόεδρος (1982-85). Η Μαρία Σπέντσα βοήθησε και συνέβαλε αποφασιστικά στο να εκπληρωθεί η θέληση του αποθανόντος πατέρα της, θέτοντας στη διάθεση του Μουσείου τα βιβλία, τα αρχεία, τις συλλογές και το χρηματικό ποσό για την ανέγερση ειδικής αίθουσας για τη στέγαση των συλλογών του. Έτσι, τον Ιούνιο του 1959, εγκαινιάσθηκε η αίθουσα που αφιερώθηκε στον Δαμιανό Κυριαζή, με ελληνικά κεντήματα από την Ήπειρο, τη Λευκάδα και τη Σκύρο του 17ου-18ου αιώνα, έργα ζωγραφικής με απεικονίσεις από την Ελλάδα του 18ου και 19ου αιώνα (10). Στα Ιστορικά Αρχεία δόθηκαν τα έγγραφα και αρχεία και στη Βιβλιοθήκη τα βιβλία. Στα εγκαίνια παρευρέθηκαν ο τότε Υπουργός Παιδείας, ο Διευθυντής Αρχαιοτήτων και άλλοι προσκεκλημένοι (11).

Ο πατέρας της Μαρίας Σπέντσα, Δαμιανός Κυριαζής, γεννήθηκε στο Κάιρο το 1890 και πέθανε στη Γενεύη το 1948. Γόνος πλούσιας οικογένειας

από τον Κισσό του Πηλίου, σπούδασε στη Λειψία νομικά και πολιτικές επιστήμες όπου αναγορεύθηκε διδάκτωρ *Cum Laude*. Από νωρίς φάνηκε η πολύπλευρη καλλιτεχνική του διάθεση: ως φοιτητής έδωσε μία διάλεξη στο πανεπιστήμιο της Λειψίας με θέμα "Περί Τέχνης και Επιστήμης", ενδιαφέρθηκε για τη μουσική - έπαιζε πιάνο -, για τα έργα τέχνης, για τα παλαιά βιβλία (βλ. Ντ. Ευαγγελίου - Γ. Αγγέλου, σελ. 5). Επιστρέφοντας στην Αθήνα, διορίστηκε για ένα διάστημα στο Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, επί πρωθυπουργίας Ελευθερίου Βενιζέλου, απ' όπου αποχώρησε το 1919. Εμφορούμενος από δημοκρατικές ιδέες συνεργάστηκε με την κυβέρνηση του Αλεξάνδρου Παπαναστασίου στην οποία χρημάτισε για ένα σύντομο διάστημα Υπουργός (12). Σημαντική φυσιογνωμία της τότε ελληνικής πνευματικής κοινωνίας, συμμετείχε σε διεθνή συνέδρια, επιστημονικά, πολιτικά καθώς και σ' ορισμένα που είχαν σχέση με την ειρήνη* αναμείχθηκε σε διάφορους συλλόγους και εταιρείες (Ελληνική Λαογραφική Εταιρεία, Φιλοδοασική Ένωση, Φιλολογικός Σύλλογος Παρνασσού, κ.ά). Συνδέθηκε με φίλα με τον Αντώνη Μπενάκη και υπήρξε φίλος και συμπαραστάτης του Μουσείου. Κάτοχος σημαντικών συλλογών, τις κληροδότησε στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, στη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη, κυρίως όμως στο Μουσείο Μπενάκη στο οποίο άφησε και ένα χρηματικό ποσό για την ανέγερση της ειδικής αίθουσας. Στη Δημοτική Βιβλιοθήκη του Βόλου δώρισε πολλά βιβλία. Παντρεύτηκε την Αγγέλα Συγνεφιά από τη Χίο, η οποία είχε γεννηθεί στη Σμύρνη και πέθανε στην Αθήνα το 1973.

Ο σύζυγος της Μαρίας Σπέντσα, Γεώργιος Σπέντσας, γεννήθηκε στα Φλιατρά Μεσοσηνίας το 1910 και πέθανε στην Αθήνα το 1988. Σπούδασε Πολιτικές και Οικονομικές Επιστήμες στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και μετεκπαιδεύτηκε στο Πανεπιστήμιο του Παρισιού όπου αναγορεύθηκε διδάκτωρ Οικονομικών Σπουδών το 1950. Εργάστηκε σε υπεύθυνες θέσεις στα Υπουργεία Οικονομικών, Συντονισμού και Εμπορίου* διετέλεσε διευθυντής της Τραπεζής Ελλάδος (1960), πρόεδρος (1974) και αντιπρόεδρος (1974-5) του ΕΛ.ΚΕ.ΠΑ., πρόεδρος της Δημόσιας Επιχείρησης Πετρελαίου (1975), οικονομικός σύμβουλος του τότε πρωθυπουργού Κωνσταντίνου Καραμανλή (1975-76) και το 1976 διοικητής της Ε.Τ.Β.Α. Παράλληλα ανέπτυξε σημαντική συγγραφική δράση και έργα του είναι: "Organisation et contrôle du crédit bancaire en France" (1951)* "Aperçu du système bancaire actuel en Grèce" (1953)* επιμελήθηκε τα πορίσματα - μελέτες (39 τόμοι) της Επιτροπής Ερεύννης και Οργανώσεως Οικονομικού Προγραμματισμού του Υπουργείου Συντονισμού (1959). Εκτός από την επαγγελματική του σταδιοδρομία είχε και κοινωνική δραστηριότητα συμμετέχοντας ενεργά σε διάφορους συλλόγους όπως στη Χ.Α.Ν., στον "Ελληνογαλλικό Σύνδεσμο", καθώς και στο Σωματείο "Οι Φίλοι του Μουσείου Μπενάκη" στο οποίο υπήρξε πρόεδρος κατά τα έτη 1982 με 1985. Επί Προεδρίας Γεωργίου Σπέντσα εγκαινιάστηκε η έκδοση του Δελτίου "Τα Νέα των Φίλων" (1984) και παράλληλα έγινε η κινητοποίηση για τη σύνδεση του Σωματείου των Φίλων με τη Διεθνή Ομοσπονδία Φίλων Μουσείων, όπου ο ίδιος εκπροσώπησε το Σωματείο στο Ε' Συνέδριο της ΔΟΦΙΜ στο Παρίσι (2-6 Ιουλίου 1984) και στη Γενική Συνέλευση. Η όλη αυτή δραστηριότητα, που συνεχίστηκε από τους επόμενους προέδρους και τα Διοικητικά Συμβούλια των "Φίλων", οδήγησε στη διεξαγωγή τελικά ενός Colloque στην Αθήνα το 1986 και την ίδρυση της Ελληνικής Ομοσπονδίας Φίλων Μουσείων, Ε.Ο.Σ.Φ.Ι.Μ., το 1987. Τιμήθηκε με τον Ταξίαρχη της Γαλλικής Λεγεώνας της Τιμής (13).

Η δωρήτρια Μαρία Σπέντσα ανήκει στη χορεία των μεγάλων ευεργετών, οι οποίοι συνεχίζουν την παράδοση της ελληνικής ευποιίας, ενισχύοντας τις προσπάθειες του Ιδρύματος να εκπληρώσει τον πολιτιστικό του ρόλο. Το Μουσείο Μπενάκη εκφράζει την ευγνωμοσύνη και τις ευχαριστίες του σε μία μεγάλη ευεργέτιδα και μια αγαπητή φίλη.

Εικ. 4: Η Ξυλόγλυπτη αίθουσα της οικίας Μαρίας Σπέντσα. Πάνω από την πόρτα διακρίνεται η εικονογραφική σύνθεση. Δωρεά Μαρίας Σπέντσα.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. Κώστα Η. Μπίρη, *Αι Αθήναι από του 19ου εις τον 20ον αιώνα*, 2η έκδοση, Αθήνα 1995, σελ. 182.
  - Εφημερίδα *Καθημερινή*, 15 Οκτωβρίου 1995, "Ημερολόγιο της Πόλης", σελ. 43.
2. Βλ. το έντυπο *Ο Κανονισμός δικαιωμάτων και υποχρεώσεων συνιδιοκτησίας πολυκατοικίας*, *Κομπάρη 2*, αριθ. συμβολαίου 28. 265 13/12/38 του συμβολαιογράφου Αθηνών Γ. Κυριαζή, τυπώθηκε στο εργ. τυπογρ. Α. Μπουκούρη. Βλ. Εμμ. Β. Μαρμαράς, *Η αστική πολυκατοικία της μεσοπολεμικής Αθήνας*, Αθήνα 1985 (διδακτ. διατριβή ΕΜΠ), σελ. 483, εικ. 73 (εκδόθηκε το 1991)
- Οι χρονολογίες κατασκευής της πολυκατοικίας (1935-38) επιβεβαιώθηκαν από το γιό του αρχιτέκτονα, επίσης αρχιτέκτονα, κ. Βασ. Σγούτα.

3. Η πολυκατοικία καθώς βρίσκεται επί των οδών Κουμπάρη 2 και Βασιλίσσης Σοφίας 19, έχει μία ακόμη είσοδο από τη Βασ. Σοφίας η οποία όμως εξυπηρετεί μόνο ένα ισόγειο διαμέρισμα του κτιρίου.
4. Αρχικά όλος ο 5ος όροφος ήταν ένα διαμέρισμα και ανήκε στην οικογένεια Δαμιανού Κυριαζή. Με το γάμο της Μαρίας Κυριαζή Σπέντσα διαιρέθηκε σε δύο διαμερίσματα: το μεγαλύτερο κατοικήθηκε από την οικογένεια Σπέντσα ενώ στο άλλο είχε κατοικήσει μέχρι το θάνατό της (1973) η μητέρα της δωρήτριας Αγγέλα Συγνεφιά Κυριαζή.
Θα ήθελα να ευχαριστήσω ιδιαίτερα την κα Μαρία Σπέντσα για τις πληροφορίες που μου έδωσε.
5. Πρβλ. Κίτσος Α. Μακρής, *Η λαϊκή τέχνη του Πηλίου*, Αθήνα 1976, ειδικότερα κεφ. Αστική Ξυλογλυπτική, σελ. 111-126. Βλ. Νικόλαος Κ. Μουτσόπουλος, *Το αρχοντικό του Σιουρ Μανωλάκη στη Βέροια*, Αθήνα 1960· Νικόλαος Κ. Μουτσόπουλος, *Καστοριά, Τα αρχοντικά*, Αθήνα 1962· Γιάννης Κίζης, *Πηλιορείτικη οικοδομία. Η αρχιτεκτονική της κατοικίας στο Πήλιο από τον 17ο στον 19ο αιώνα*, Αθήνα 1994.
6. Ευχαριστίες εκφράζω στον κ. Αγαμέμνονα Τσελίκη, παλαιογράφο, για την ανάγνωση των επιγραφών και την υπόδειξη του κεφαλαίου της Καινής Διαθήκης.
7. Βλ. Πόπη Ζώρα, *Ελληνική τέχνη. Λαϊκή τέχνη*, Αθήνα 1994, κεφ. Ζωγραφική, σελ. 14-16, 42-43 εικ. 12-14, 209-10. Ακόμα για περισσότερη εικονογραφία πρβλ. τοιχογραφίες βυζαντινής εποχής: Νικολάου Β. Δρανδάκη, *Βυζαντινές τοιχογραφίες της Μέσα Μάνης*, Αθήνα 1995, εικ. 56-58 και 75.
8. Πρβλ. Νικόλαος Μουτσόπουλος, *Τα αρχοντικά της Σιάπτσας, Επιστημονική Επετηρίς της Πολυτεχνικής Σχολής Θεσσαλονίκης*, τόμος Α', 1961-64, Θεσσαλονίκη 1964, σελ. 31-190.
9. Βλ. το άρθρο "Οι Φίλοι του Μουσείου" στο Δελτίο *Τα Νέα των Φίλων Μουσείου Μπενάκη*, Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1984, σελ. 20 και το Δελτίο *Τα Νέα...*, Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1987 όπου διάφορα άρθρα αναφέρονται στην ίδρυση και δραστηριότητα του Σωματείου. Το πρώτο Σωματείο Φίλων Μουσείων στην Ελλάδα είναι η Εταιρεία των Φίλων του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου Αθηνών που ιδρύθηκε το 1933, ατόνησε τα δύσκολα χρόνια του Πολέμου και τα μεταπολεμικά, και ανασυστάθηκε το 1958. Βλ. έντυπο: *Εταιρεία των Φίλων του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου Αθηνών*, Αθήνα 1993.
10. Βλ. Άγγελος Δεληβορριάς, *Οδηγός του Μουσείου Μπενάκη*, Αθήνα 1980, σελ. 89-93.
11. Βλ. Αγγελική Μηνιάτη, "Δαμιανός Κυριαζής", στο Δελτίο *Τα Νέα των Φίλων του Μουσείου Μπενάκη*, Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1985, σελ. 19-20 και σελ. 20-21 τον λόγο που εξεφώνησε ο τότε πρόεδρος του Μουσείου Κωνσταντίνος Μπενάκης· Πίτσα Τσάκωνα, Η δωρεά του Δαμιανού Κυριαζή προς τη Βιβλιοθήκη", σελ. 22-24.
Οι επιπλέον πληροφορίες προέρχονται από το προσωπικό αρχείο του Δαμιανού Κυριαζή που φυλάσσεται στα Ιστορικά Αρχεία του Μουσείου Μπενάκη.
12. Ο Δαμιανός Κυριαζής δημοσιεύει στο περιοδικό *Δημοκρατική Επιθεώρηση*, Απρίλιος 1947, Β' Χρόνος αρ. 33, ένα άρθρο με τίτλο "Τα 25χρονα του Δημοκρατικού Μανιφέστου", σελ. 329-331.

13. Βλ. *Βιογραφικό Λεξικό Προσωπικότητων Who's Who 1979*, Αθήνα 1979, σελ. 641-42* *Δελτίο Τα Νέα των Φίλων του Μουσείου Μπενάκη*, Απρίλιος-Ιούνιος 1987, σελ. 12-14 και *Δελτίο*, Ιούλιος-Σεπτέμβριος 1989, σελ. 20-21.

- Ευχαριστίες εκφράζω στον κ. Τάσο Σωτηρίου για τις πληροφορίες και τις φωτογραφίες που έθεσε στη διάθεσή μου (βλ. εικ. 1, 2, 3).
- Οι φωτογραφικές λήψεις των εικ. 4, 5, 6 έγιναν από τον φωτογράφο κ. Κώστα Μανώλη.

ΚΑΤΕ ΣΥΝΟΔΙΝΟΥ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΟΣ

Λαογραφική Συλλογή - Μουσείο Μπενάκη

ΕΝΑ ΜΑΡΜΑΡΙΝΟ ΚΥΚΛΑΔΙΚΟ ΕΙΔΩΛΙΟ ΣΤΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΜΠΕΝΑΚΗ*

Στην ενότητα των μαρμαρίνων πρωτοκυκλαδικών ειδωλίων του Μουσείου Μπενάκη προσετέθη στις 8 Ιουλίου του 1992 ένα ειδώλιο γυναικείας μορφής (εικ. 1-3, σελ. 30 & 34, αρ. ευρ. 32530, υψ. 0,206 μ.), χάρη στην γενναιοδωρία του Χρήστου Μπάστη, ομογενούς της Αμερικής. Ο ίδιος είχε προσφέρει παλαιότερα στο Μουσείο ένα πήλινο κυπριακό ρυτό σε σχήμα ταύρου της όψιμης εποχής του Χαλκού (αρ. ευρ. 31456), καθώς και ένα σπάνιο, το οποίο χρονολογείται τυπολογικά, πήλινο ειδώλιο όνου με καλάθια, πιθανόν από την Κιλικία της Μ. Ασίας, το οποίο χρονολογείται στην αρχαϊκή περίοδο (αρ. ευρ. 31457). Αποτελούμενη τόσο από ελληνικές όσο και από αιγυπτιακές αρχαιοτήτες, η συλλογή Μπάστη άρχισε να σχηματίζεται μετά το 1922, αφ' ότου δηλαδή ο συλλέκτης έφθασε από τον Βόλο στην Αμερική για να εργαστεί. Το 1948 είχε ήδη αποκτήσει μια αντιπροσωπευτική ομάδα έργων τέχνης και είχε κάνει γνωστή την παρουσία του στο τμήμα Ελληνικών και Ρωμαϊκών Αρχαιοτήτων του Μητροπολιτικού Μουσείου της Νέας Υόρκης. Συγκεκριμένες αγορές που πραγματοποιήθηκαν το 1954 από το ίδιο Μουσείο οφείλονται σε δικές του χορηγίες, ενώ το 1964 καταγράφονται κάτω από το όνομά του οι πρώτες δωρεές αντικειμένων στο Ίδρυμα¹.

Το κυκλαδικό ειδώλιο που δώρισε στο Μουσείο Μπενάκη, σώζεται ακέραιο και διατηρείται σε πολύ καλή κατάσταση, αν εξαιρέσουμε ένα μικρό μόνο κομμάτι που λείπει από το δεξιό άνω τμήμα του κεφαλιού (εικ. 1)². Τυπολογικά κατατάσσεται στην ενότητα των παραστατικών ειδωλίων με διπλωμένα χέρια, η οποία είναι δημιουργήμα της ΠΚΙΙ περιόδου (πολιτισμός Κέρου-Σύρου, περίπου 2800/2700-2300/2200 π.Χ.) και γνώρισε ευρύτατη διάδοση στην περιοχή του Αιγαίου. Πιο συγκεκριμένα, ανήκει στην πρώιμη παραλλαγή Σπεδού (περίπου 2.600-2.500 π.Χ.), όπως ονομάστηκε αυτή η κατηγορία πρωτοκυκλαδικών ειδωλίων από ένα σημαντικό νεκροταφείο της Νάξου³.

Με άγνωστη προέλευση, στάθηκε ωστόσο δυνατόν να αποδοθεί, χάρη στις έρευνες της P. Getz-Preziosi— και με όσα ποσοστά βεβαιότητας αναλο-

γούν σε μια τέτοια προσπάθεια— σε κάποιον κυκλαδίτη καλλιτέχνη, από τα χέρια του οποίου φαίνεται ότι κατασκευάστηκαν τρία ακόμη ειδώλια της ίδιας παραλλαγής 4: αυτό του Μουσείου Fitzwilliam στο Cambridge (αρ. ευρ. GR. 33. 1901), το οποίο λέγεται ότι βρέθηκε στην Αμοργό, ένα ειδώλιο που βρίσκεται στο Medelhavsmuseet της Στοκχόλμης (αρ. ευρ. 62.10) και, τέλος, ένα ακόμη που ανακαλύφθηκε στην Κουμάσα της Κρήτης και σήμερα φυλάσσεται στο Αρχαιολογικό Μουσείο του Ηρακλείου (αρ. ευρ. 122)⁵. Από το όνομα του Μουσείου του Cambridge, ο ανώνυμος κυκλαδίτης καλλιτέχνης έγινε γνωστός στην διεθνή βιβλιογραφία με το συμβατικό όνομα Fitzwilliam Master. Τα κοινά χαρακτηριστικά στα τέσσερα ειδώλια που αποδίδονται στον Fitzwilliam Master, είναι το λυρόσχημο κεφάλι με την σχετικά ψηλά τοποθετημένη μύτη και το καλοσχηματισμένο σαγόνι, η ευρεία περιοχή του στέρνου με τους κεκλιμένους ώμους, η αβαθής εγχάραξη προκειμένου να δηλωθεί το ηβικό τρίγωνο, καθώς και η μικρή σχισμή που χωρίζει τα πόδια στο ύψος των κνημών. Η δήλωση του σωματικού όγκου και οι έντονες αποκλίσεις από τον κατακόρυφο άξονα τόσο στο σημείο των γονάτων όσο και στην περιοχή των άκρων ποδιών (εικ. 2) μπορούν επίσης να προσγραφούν στις επιλογές του δημιουργού τους.

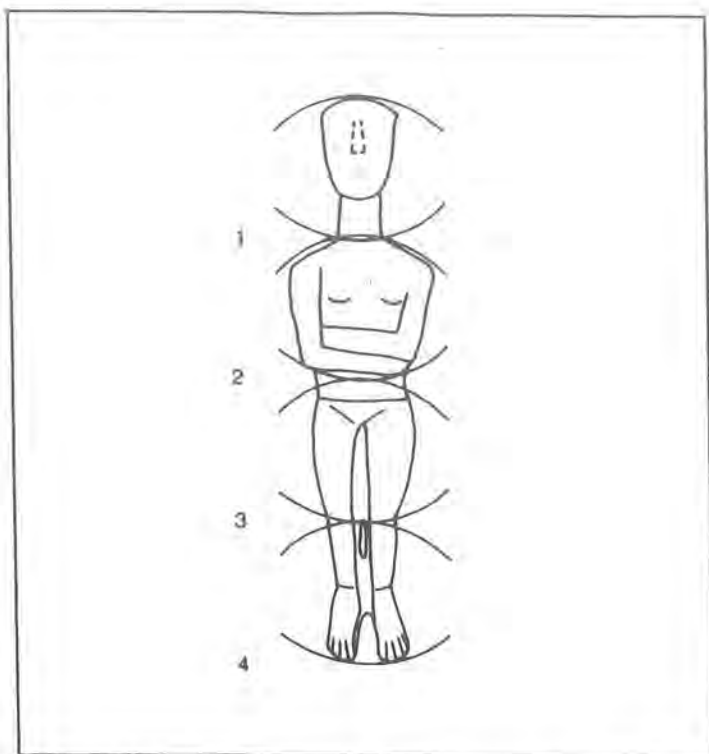

Στο ειδώλιο του Μουσείου Μπενάκη ο γλύπτης, σε αντίθεση με τον κανόνα που, ως φαίνεται, ακολουθούσε πιστά, αποφάσισε να κατασκευάσει δυσανάλογα κοντές τις κνήμες και να αυξήσει το μήκος των άκρων ποδιών φροντίζοντας ιδιαίτερα την απόδοση των καλοσηματισμένων δακτύλων (εικ. 1). Καθώς μάλιστα ο δεξιός μηρός έχει μεγαλύτερο πλάτος απ' ό,τι ο αριστερός - κάτι που κατά την Preziosi είναι μάλλον τυχαίο- το έργο αποκτά περισσότερη ζωντάνια και κινητικότητα⁸.

Η μελέτη των πρωτοκυκλαδικών παραστατικών ειδωλίων με διπλωμένα χέρια οδήγησε στην υπόθεση ότι για την κατασκευή τους εφαρμοζόταν ένα σύστημα τετραμερούς διαίρεσης. Πριν, δηλαδή, αρχίσει το σκάλισμα και αποκολληθεί τα πρώτα κομμάτια του μαρμάρου, ο γλύπτης, έχοντας στην διάθεσή του έναν κανόνα και κάποιον απλό σχετικά διαβήτη, θα έπρεπε να διαιρούσε το έργο σε τέσσερα ισούψη τμήματα: το ανώτερο περιελάμβανε το κεφάλι με τον λαμό, το επόμενο την περιοχή του στήθους έως τη μέση της κοιλιάς, το τρίτο το ηβικό τρίγωνο και τους μηρούς έως τα γόνατα και το τελευταίο τις κνήμες με τα άκρα πόδια (εικ. 4)⁹. Υπάρχουν επίσης ενδείξεις ότι κατά την δημιουργία ενός πρωτοκυκλαδικού ειδωλίου ο καλλιτέχνης ακολουθούσε κάποια βασικά συστήματα αναλογιών, προκειμένου να προσδιοριστούν με ακρίβεια "οι γωνίες που αποτελούν τα κλειδιά για την δομή του"¹⁰. Την κλασική μέθοδο της τετραμερούς διαίρεσης - εάν αυτή η θεωρία ευσταθεί- φαίνεται ότι χρησιμοποίησε ο Fitzwilliam Master και για την κατασκευή του ειδωλίου που δώρισε ο Χρήστος Μπάσσης στο Μουσείο Μπενάκη (εικ. 1-3).

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον στο έργο που εξετάζουμε, παρουσιάζουν τα ίχνη κόκκινου χρώματος που σώζονται στον λαμό, στο μέτωπο και στο κάτω τμήμα του προσώπου, καθώς και ένας μικρός κύκλος ίδιου χρώματος στο πίσω μέρος του κεφαλιού. Αρκετά κυκλαδικά ειδώλια, τα περισσότερα από τα οποία ανήκουν στον κανονικό τύπο (έχουν δηλαδή τα χέρια διπλωμένα στο στομάχι), φέρουν ίχνη χρώματος. Ο γραπτός διάκοσμος προσδιόριζε τα χαρακτηριστικά του προσώπου και τα μαλλιά ή τα κοσμήματα και οπωσδήποτε η εντύπωση που αρχικά έδιναν, θα πρέπει να ήταν διαφορετική από αυτήν της "αφαιρετικής λιτότητας" που προξενούν σήμερα. Τα χρώματα που έχουν σωθεί σε πρωτοκυκλαδικά ειδώλια είναι κυρίως το κόκκινο και το μαύρο, ενώ εξαιρετικά σπάνια είναι η παρουσία του γαλάζιου¹¹. Ένα κόκκινο οριζόντιο γραμμίδιο καθώς και ένα άλλο κατακόρυφο στο μέτωπο του ειδωλίου του Μουσείου Μπενάκη, ανήκουν προφανώς στην γραμμή, με την οποία δηλωνόταν τα μαλλιά στο άνω μέρος του κεφαλιού και η οποία συνεχιζόταν συνήθως μέχρι τους κροτάφους. Αν για τα έντονα ίχνη χρώματος στον λαμό του ειδωλίου μπορούμε να υποθέσουμε ότι ανήκουν στην απεικόνιση κάποιοι κοσμήματος, δεν μπορούμε να πούμε τίποτα, έστω και με σχετική βεβαιότητα, για τον κόκκινο μικρό κύκλο στο πίσω μέρος του κεφαλιού. Δεν αποκλείεται βέβαια να προέρχεται από μία σειρά όμοιων κύκλων που θα όριζαν το τέλος του τριχωτού της κεφαλής, με τον ίδιο τρόπο που η αρχή του τριχωτού στο μέτωπο δηλωνόταν πολλές φορές με σειρά στιγμών.

Η ύπαρξη γραπτών στοιχείων στα πρωτοκυκλαδικά αυτά γλυπτά έχει εντριστεί το ενδιαφέρον των ερευνητών, οι οποίοι άλλοτε την ανάγουν στην προσπάθεια των καλλιτεχνών για φυσιοκρατικότερη απόδοση της ανθρωπίνης μορφής και άλλοτε την εξαρτούν από τον πιθανό θρησκευτικό συμβολισμό των ειδωλίων.

Εικ. 4: Πρωτοκυκλαδικό παραστατικό ειδώλιο με διπλωμένα χέρια, σχεδιασμένο σύμφωνα με την τετραμερή διαίρεση (φωτ. από το βιβλίο του J. Thimpe [ékō.], *Art and Culture of the Cyclades in the Third Millenium B.C.* [Chicago 1977] 74).

Η πλειονότητα των πρωτοκυκλαδικών ειδωλίων προέρχεται από τάφους, χωρίς ωστόσο να αμφισβητείται η παρουσία τους σε οικισμούς. Ακόμη και γι' αυτά που σήμερα βρίσκονται σε ιδιωτικές συλλογές και σε διάφορα μουσεία, όπου αναφέρονται ως τυχαία ευρήματα ή με άγνωστη προέλευση, υποστηρίζεται η προέλευσή τους από ταφικά σύνολα, εφ' όσον οι λαθρανασκαφές στις Κυκλάδες, τουλάχιστον στην διάρκεια της δεκαετίας του '60, είχαν περιοριστεί κυρίως στα πρωτοκυκλαδικά νεκροταφεία¹⁰. Οι ερμηνείες που έχουν κατά καιρούς προταθεί, τείνουν περισσότερο στην αποκριτογράφιση της παρουσίας τους σε τάφους, χωρίς βέβαια να παραγράφουν το γεγονός ότι, ως επί το πλείστον, απεικονίζουν γυναικείες μορφές. Έχουν ερμηνευθεί ως παλλακίδες του νεκρού - με σημασία ίδια με αυτή των αιγυπτιακών ushabtis-, ως ψυχοπομποί, παιχνίδια, απεικονίσεις νυμφών ή ηρώων, ακόμη και θεοτήτων¹¹. Η τελευταία πρόταση έχει πάντως βρει τους περισσότερους υποστηρι-

κτές, αρκετοί από τους οποίους προχωρούν σε ταυτίσεις με την Άστάρτη και την Μεγάλη Θεά της γονιμότητας. Όσα επιχειρήματα όμως μπορούν να διατυπωθούν για την "απόδειξη" των παραπάνω θεωριών, τόσα προσφέρονται και για την αποδυνάμωσή τους. Δεν μπορεί κατά κανένα τρόπο να θεωρηθεί τυχαία η απουσία μαρμαρίνων ειδωλίων από το μεγαλύτερο μέρος των πρωτοκυκλαδικών τάφων, όπως επίσης δεν μπορεί να αγνοηθεί το γεγονός ότι, μέχρι σήμερα, δεν έχουν βρεθεί πλήρως ειδώλια που θα δικαιολογούσαν την τέλεση ενός συγκεκριμένου ταφικού εθίμου ακόμη και για τις φτωχότερες κοινωνικές τάξεις. Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η άποψη της Preziosi, ότι τα ειδώλια με διπλωμένα χέρια, εάν ιδωθούν σε οριζόντια θέση και από την πλάγια όψη τους, αναπαριστούν την στάση στην οποία θάβεται ο νεκρός¹².

Τα πρωτοκυκλαδικά ειδώλια, γοητευτικά και ίσως πολυσημάντα, θα εξακολουθούν να προκαλούν νέες ερμηνευτικές προσεγγίσεις. Η παραγωγή τους στις Κυκλάδες, η οποία ξεκινά ήδη από το τέλος της νεολιθικής και την ΠΚΙ περίοδο (3200-2800 π.Χ.) για να ανθίσει στην αμέσως επόμενη χρονική φάση, διακόπτεται απότομα με την είσοδο στην Μέση Εποχή του Χαλκού. Δεν γνωρίζουμε τις αιτίες της εξαφάνισής τους από την κυκλαδική τέχνη. Μπορούμε όμως να συσχετίσουμε την σχεδόν αποκλειστική παρουσία τους στα νησιά των Κυκλάδων- τα ειδώλια που έχουν βρεθεί σε άλλες περιοχές του ελλαδικού χώρου θα πρέπει να θεωρηθούν είτε εισηγμένα είτε απομιμήσεις της πρωτότυπης κυκλαδικής δημιουργίας- με την ύπαρξη άφθονου λευκού μαρμάρου, κυρίως στην Πάρο και την Νάξο. Όπως μπορούμε να αναγνωρίσουμε, ότι, πέρα από την οποιαδήποτε αισθητικής φύσεως ψηλάφησή τους, μας παρέχουν συμπικνωμένες πληροφορίες για την τεχνική εξειδίκευση και το εξαγωγικό εμπόριο της εποχής, για τα ταφικά έθιμα και τις αναζητήσεις, καλλιτεχνικές ή μη, των νησιωτών.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

* Στον καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών κ. Χρίστο Ντούμα οφείλονται θερμές ευχαριστίες για τις χρήσιμες υποδείξεις του.

1. E. Swan Hall (εκδ.), *Antiquities from the Collection of Christos G. Bastis* (κατ. έκθ. New York 1987), IX (D. von Bothmer).
2. P. Getz-Preziosi, *Sculptors of the Cyclades: Individual and Tradition in the Third Millenium B.C.* (Ann Arbor 1987) 8, 90-92, 250 εικ. 5g, 7d, 37b, πιν. 26.2, 27.2*- Swan Hall, *Antiquities*, ό.π., 116-117 αρ. 48 εικ. 48a-48b (Getz-Preziosi).
3. Για την παραλλαγή Σπεδού βλ. C. Renfrew, *The Development and Chronology of the Early Cycladic Figurines*, *AJA* 73, 1969, 20-21, 22 εικ. 4, IV. F- J. Thimme (εκδ.), *Kunst und Kultur der Kykladenimselfn im 3. Jahrtausend v. Chr.* (Karlsruhe 1976) 457-476, αρ. 130-213.
4. Getz-Preziosi, *Sculptors*, ό.π.
5. Getz-Preziosi, *Sculptors*, ό.π., 90-92, 250 εικ. 37a, c, πιν. 26.1, 26.3-4, 27.1, 27.3-4- Swan Hall, *Antiquities*, ο. π., 117 (Getz-Preziosi).
6. Swan Hall, *Antiquities*, ό.π., 117 (Getz-Preziosi).
7. Για τις μεθόδους κατασκευής ενός πρωτοκυκλαδικού ειδωλίου, βλ. P.

- Getz -Preziosi, Cycladic Sculptors and their Methods, στο: J. Thimme (έκδ.), *Art and Culture of the Cyclades in the Third Millenium B.C.*, (Chicago 1977), 79-91*- Getz-Preziosi, *Sculptors*, ό.π., 35-47*-R.L.N. Barber, *Οι Κυκλάδες στην Εποχή του Χαλκού* (μτφρ. Ο. Χατζηναστασί-ου), Αθήνα 1994, 128-133.
8. Barber, *Κυκλάδες*, ό.π., 129.
9. Για τη χρήση χρώματος στα μαρμάρινα κυκλαδικά ειδώλια, βλ. τελευταία Β. Μπίρταχα, Το χρώμα στα κυκλαδικά ειδώλια, *Πρακτικά Β' Κυκλαδολογικού Συνεδρίου*, Σαντορίνη 31.8-3.9.1995 (υπό έκδοση).
10. Chr. Doumas, *N. P. Goulandris Collection, Ancient Greek Art*, (κατ. εκθ., Αθήνα 1978) 20.
11. Για τις διάφορες ερμηνείες των πρωτοκυκλαδικών ειδωλίων βλ. την βιβλιογραφία που έχει συγκεντρώσει ο Barber, *Κυκλάδες*, ό.π., 262 σημ. 52.
12. Swan Hall, *Antiquities*, ό.π., 117 (Getz-Preziosi).

ΕΙΡΗΝΗ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ-ΣΤΑΜΠΟΛΗ
Τμήμα Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων
Μουσείου Μπενάκη

ΥΠΟΜΝΗΜΑΤΙΣΜΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

- Εικ. 1: Μαρμάρινο πρώτοκυκλαδικό ειδώλιο γυναικείας μορφής (αρ. ευρ. 32530, δωρεά Χρήστου Μπάστη,- πρόσθια όψη. Φωτ. Κ.-V. von Eickstedt.
- Εικ. 2: Αρ. ευρ. 32530-πλάγια όψη. Φωτ. Κ.-V. von Eickstedt.
- Εικ. 3: Αρ. ευρ. 32530-οπίσθια όψη. Φωτ. Κ.-V. von Eickstedt.

Η ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΟΥ Ν. ΧΑΤΖΗΚΥΡΙΑΚΟΥ-ΓΚΙΚΑ ΔΩΡΕΑ ΣΤΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΜΠΕΝΑΚΗ

Αν για τον Ν. Χατζηκυριάκο-Γκίκα, (1906-1994), το εργαστήριο ζωγραφικής που εργαζόταν, αποτελούσε το μικρό του βασίλειο, όπου χωμένος μέσα στα χαρτιά, στα χρώματα και στα πινέλλα άφηνε την αστείρευτη φαντασία του να καλπάζει και να δημιουργεί, η βιβλιοθήκη του ήταν ένα δεύτερο, εξίσου σημαντικό βασίλειο, ο κρυφός του παράδεισος, όπου χανόντα ώρες ατελείωτες προσπαθώντας να ρουφήξει όση περισσότερη γνώση μπορούσε, να αποτυπώσει κάθε εικόνα, να κάνει κτήμα του και να αφομοιώσει κάθε στίχο και γραμμή. Ήταν εκείνη η γωνιά που του πρόσφερε στιγμές γαλήνης και στοχασμού, στιγμές πνευματικής ανάτασης και ψυχαγωγίας, ήταν το βασίλειο που με τόση αγάπη είχε δημιουργήσει και που γνώριζε σπιθαμή προς σπιθαμή. Κι' αυτό γιατί ο ίδιος είχε τακτοποιημένα, με μεγάλη επιμέλεια και με θεματική συνοχή, όλα τα βιβλία στα ράφια και γνώριζε πολύ καλά που βρισκόταν το καθένα.

Σημειώνοντας αυτές τις γραμμές, δεν μπορώ παρά να θυμηθώ την πρώτη μου επίσκεψη στο εργαστήριο και την βιβλιοθήκη του καλλιτέχνη, στο σπίτι

του στην οδό Κριεζώτου 3, και στη συνέχεια την μοναδική εμπειρία που είχα κατά την διάρκεια της καταγραφής των βιβλίων της συλλογής του. Ήταν η εποχή, προς τα τελευταία χρόνια της ζωής του, όταν πια η όρασή του είχε εξασθενήσει αρκετά και δεν ήταν σε θέση να βρει μόνος του τ' αγαπημένα του βιβλία για να μελετήσει. Τότε ακριβώς αισθάνθηκε την ανάγκη να ζητήσει βοήθεια για την βιβλιοθηκονομική τακτοποίηση της συλλογής του, ώστε να μπορούν και άλλοι άνθρωποι να βρίσκουν τα βιβλία και να τον εξυπηρετούν. Την επιθυμία του αυτή, έσπυσε αμέσως να εκπληρώσει το Μουσείο Μπενάκη, στο οποίο κληροδότησε το 1990 μαζί με το ζωγραφικό του έργο και ολόκληρο το σπιτικό του. Έτσι, λίγο μετά τα εγκαίνια της "Πινακοθήκης Ν. Χατζηκυριάκου-Γκίκα", με εντολή του Διευθυντή του Μουσείου, κ. Αγγελου Δεληβορριά, ξεκίνησε τον Φεβρουάριο του 1992, η συστηματική καταγραφή και αποδελτίωση των βιβλίων η οποία δεν γινόταν σε καθημερινή βάση αλλά δύο φορές την εβδομάδα. Δεν θα ξεχάσω λοιπόν, την πρώτη ημέρα της γνωριμίας μου με τον Ν. Γκίκα, το δέος που αισθάνθηκα αντικρύζοντας το αρχοντικό του παράστημα και την ακτινοβολία της προσωπικότητάς του, τό φως που σκόρπιζαν ολόγυρα τα έργα του. Παντού πίνακες και βιβλία, βιβλία και σχέδια, βιβλία και γλυπτά. Δεν θα ξεχάσω ακόμη την διστακτικότητα και την αγωνία του, που διέκρινα στην μικρή μας κουβέντα, για την έγνοια και την τύχη της Βιβλιοθήκης του, την δυσπιστία του να μου αναθέσει την ταξινόμησή της. Δυσπιστία που μεγάλωνε μέρα με τη μέρα, όταν ήταν πλέον απαραίτητο να κατέβουν κάτω όλα τα βιβλία από τα ράφια για την βιβλιοθηκονομική τους επεξεργασία, με αποτέλεσμα να υπάρχει μεγάλη δυσκολία στον εντοπισμό τους. Κατά τη διάρκεια της καταγραφής ήθελε αρκετές φορές να με βοηθήσει και να συνεργαστούμε στο ξεκαθάρισμα της συλλογής από τυχόν άχρηστο έντυπο υλικό. Αυτό πιστεύω τον ευχαριστούσε ιδιαίτερα, διότι έτσι του δινόταν ακόμη μια φορά η ευκαιρία να αγγίξει τους μικρούς θησαυρούς του, να θυμηθεί τα βιβλία του και στη συνέχεια μου ζητούσε να του διαβάσω ένα μικρό απόσπασμα από ένα φιλοσοφικό σύγγραμμα ή μερικούς στίχους από κάποια ποιητική συλλογή. Ξεχνιόμασταν ώρες ολόκληρες με το διάβασμα, και εκείνο που με εντυπωσίαζε περισσότερο ήταν η ευρύτητα του πνεύματός και η καταπληκτική μνήμη του. Δεν προλάβαινα να του αναγνώσω τον τίτλο ενός βιβλίου και τον συμπλήρωνε αμέσως. Η αμνηχανία μου επίσης ήταν μεγάλη, γιατί αρκετές φορές, με ρωτούσε αν γνώριζα τον καλλιτέχνη που διαπραγματευόταν το βιβλίο ή τον συγγραφέα του όταν επρόκειτο για λογοτεχνικό έργο και αν γνώριζα άλλα του κείμενα. Πραγματικά ένοιωθα σαν τον δάσκαλο που εξετάζει την μαθήτριά του. Και όμως έτσι ήταν. Ο πολύ καλός και σοφός δάσκαλος όχι μόνο για μένα, αλλά και για όλους όσους είχαν την τύχη να τον γνωρίσουν από κοντά. Εμαθα πολλά πράγματα στην διάρκεια της συνεργασίας μας και γι' αυτό τον ευγνωμονώ. Η αγάπη του για τα βιβλία ήταν βαθιά και μεγάλη και ο χώρος όπου αυτά ήταν τακτοποιημένα συχνά τον ενέπνεε και πολλές φορές σχεδίαζε και αποτύπωνε στις ζωγραφιές του ανάλογα θέματα (βλ. εικ. 1-2).

Ωστόσο, θα πρέπει να αφήσουμε για λίγο τις καλές θύμησες και να μιλήσουμε λίγο περισσότερο για την ίδια την Βιβλιοθήκη του Γκίκα, άλλωστε αυτός είναι και ο κύριος στόχος της εργασίας αυτής, μία μικρή οφειλή στην μεγάλη επιθυμία του καλλιτέχνη να γίνει προσιτή, χρήσιμη και ευρύτερα γνωστή η αξιολογημένη συλλογή του.

Εικ. 1. Βιβλιοθήκη στον Ξενώνα. Σχέδιο με μολύβι και κολλάζ. 19x29,5 εκ. Συλλογή Πινακοθήκης Γκίκα.

Εικ. 2. Βιβλιοθήκη στο σαλόνι. Σχέδιο με πράσινο μαρκαδόρο. 19x28 εκ. Συλλογή Πινακοθήκης Γκίκα.

Εικ. 3. Άποψη του σαλονιού με τη βιβλιοθήκη.

Τον πυρήνα της Βιβλιοθήκης του, αποτέλεσε η σημαντική συλλογή παλαιών εκδόσεων του 16ου, 17ου, 18ου και 19ου αιώνα, η οποία ανήκε στον παππού του, Θεόδωρο Γκίκα, γόνο της φημισμένης υδραϊκής οικογένειας, όπως γίνεται φανερό και από ένα χειρόγραφο κατάστιχο του περασμένου αιώνα που βρέθηκε στη συλλογή και έχει τίτλο "Βιβλιοθήκη Θ. Γκίκα εν Ύδρα". Στο κατάστιχο αυτό σημειώνονται 312 παλιά βιβλία με πολύτιμες βιβλιοδεσίες τα οποία περιήλθαν στον εγγονό του Ν. Γκίκα και στολίζουν ακόμα και σήμερα το σαλόνι του σπιτιού του (βλ. εικ. 3). Τα θέματα που διαπραγματεύονται τα βιβλία αυτά είναι ιστορικά, φιλοσοφικά, ταξιδιωτικά και λογοτεχνικά. Έναν πρόχειρο κατάλογο αυτών των εκδόσεων και ορισμένων νεώτερων λογοτεχνικών έργων συνέταξε ο John Leatham τον Μάρτιο του 1990.

Ο πρώτος αυτός πυρήνας πλουτίστηκε αργά-αργά από σύγχρονες εκδόσεις (βλ. εικ. 4), ανάλογες με τα ποικίλλα ενδιαφέροντα του Ν. Γκίκα, τις οποίες άλλοτε αγόραζε ο ίδιος και άλλοτε του πρόσφεραν οι πολυπληθείς φίλοι του. Είναι σημαντικό ότι πολλά από αυτά τα βιβλία φέρουν εκτενείς χειρόγραφες αφιερώσεις προς τον ίδιο, με εγκωμιαστικά σχόλια, από τους σημαντικότερους εκπροσώπους της τέχνης και της διανοήσης της γενιάς του, όπως π.χ. του Picasso, του Le Corbusier, του Christian Zervos, του Jean Helion, του Henri Miller, του Σικελιανού, του Καζαντζάκη, του Σεφέρη, του Ελύτη και τόσων άλλων (βλ. εικ. 5).

Όταν ξεκίνησε η αποδελτίωση των βιβλίων, και με τη θερμή υποστήριξη και ενθάρρυνση της Ιωάννας Προβίδη, υπεύθυνης της Πινακοθήκης Γκίκα, η

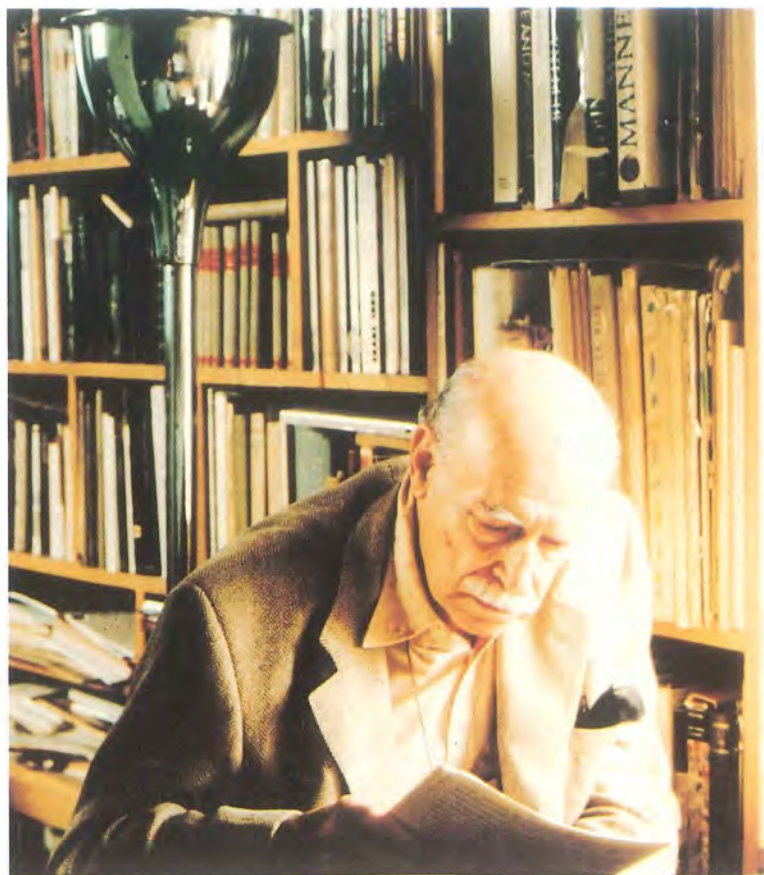
συλλογή απαριθμούσε 6.000 τόμους βιβλίων και ελαχίστων περιοδικών.

Λίγο πριν πεθάνει ο Γκίκας κατέφθασαν από το Λονδίνο, όπου διέμενε αρκετό διάστημα ο καλλιτέχνης, περίπου 20 κιβώτια με 400 πολύτιμες εκδόσεις τέχνης, από την εκεί προσωπική του συλλογή. Τα βιβλία τέχνης ήταν το πάθος του και αυτά δεσπόζουν μέσα στα θέματα της Βιβλιοθήκης. Βιβλία θεωρητικά της ζωγραφικής, λευκώματα ελλήνων και πολλών ξένων ζωγράφων και άλλων καλλιτεχνών, βιβλία γλυπτικής, χαρακτηριστικής, αρχιτεκτονικής, κεραμικής και μικροτεχνίας είναι τα πιο σημαντικά. Τον συναρπάζει η αρχαία ελληνική τέχνη και μυθολογία. Ακολουθούν τα λογοτεχνικά έργα κυρίως ελλήνων αλλά και ξένων συγγραφέων. Το λογοτεχνικό είδος είναι εκείνο με το οποίο ασχολήθηκε ιδιαίτερα γράφοντας διάφορα δοκίμια και διηγήματα. Τα πρώτα του κείμενα δημοσίευσε σε ηλικία 15 ετών, όταν βρισκόταν στην Γαλλία, στο περιοδικό *Libre*. Μικρότερη ενότητα αποτελούν τα φιλοσοφικά συγγράμματα και μάλιστα αυτά που διαπραγματεύονται την φιλοσοφία του Ζεν της Απω Ανατολής. Ο Γκίκας ήταν λάτρης της γιαπωνέζικης τέχνης και παράδοσης, είχε ταξιδέψει στην Ιαπωνία ο πολιτισμός της οποίας επηρέασε αρκετά το έργο του. Ένα από τα γλυπτά του εικονίζει τον "Πατριάρχη του Ζεν". Άλλα θέματα που συναντάμε στη Βιβλιοθήκη είναι, κατάλογοι εκθέσεων και δημοπρασιών, οδηγιοί μουσείων, βιβλία γύρω από την ελληνική ιστορία και παράδοση, λεξικά και εγκυκλοπαίδειες και τέλος αρκετοί οδηγοί μαγειρικής, ελληνικής και ξένης κουζίνας. Του άρεσαν πάρα πολύ οι παράξενες συνταγές και πολλές φορές παρασκεύαζε ο ίδιος διάφορα κοκτέιλ.

Θα αναφερθούμε τώρα στις βιβλιοθηκονομικές εργασίες που πραγματοποιήθηκαν στη Βιβλιοθήκη Γκίκα στο διάστημα αυτό. Σφραγίστηκαν και καταχωρήθηκαν όλα τα βιβλία στο ευρετήριο εισαγωγής στο οποίο, μέχρι αυτή τη στιγμή, έχουν περαστεί 6880 τόμοι. Έγινε η καταλογογράφηση και ταξινόμηση του υλικού και η δακτυλογράφηση των δελτίων σε ηλεκτρονικό υπολογιστή. Έχει αρχίσει και τυπώνεται ο δελτιοκατάλογος και έχει πραγματοποιηθεί η αποδελτίωση άρθρων από εφημερίδες, περιοδικά και άλλα έντυπα για οτιδήποτε θέμα έχει σχέση με τον Ν. Γκίκα και το έργο του. Έτσι έχει δημιουργηθεί ένα πολύ χρήσιμο αρχείο, σε 14 φακέλλους, με πληροφορίες που μας βοηθάνε να μελετήσουμε και να ερμηνεύσουμε την προσωπικότητα και τις δημιουργίες του καλλιτέχνη. Εκτός από τον δελτιοκατάλογο, πρόθεσή μας είναι να εκτυπώσουμε όλες τις αναγραφές των λημμάτων σε ένα εύχρηστο πολυγραφημένο ευρετήριο για να κυκλοφορήσει και να γίνει γνωστή η συλλογή. Στο σημείο αυτό, θα ήθελα να αναφερθώ σ' εκείνους του συναδέλφους που κατά διαστήματα βοήθησαν στις διάφορες βιβλιοθηκονομικές εργασίες και να τους ευχαριστήσω θερμά για την συμπαράστασή τους. Την Αναστασία Δρανδάκη, την Νίκη Μιτσιόλα, την Μαρία-Χριστίνα Γιαννουλάτου, την Νίκη Μπελειώτη, τον Νίκο Παίσιο, την Γεωργία Αγγέλου και ιδιαίτερα την Ντίνα Ευαγγελίου που έχει επωμιστεί το βάρος της μηχανογράφησης των δελτίων.

Ο ξαφνικός θάνατος του Ν. Γκίκα, το Σεπτέμβριο του 1994, του στέρησε τη χαρά να δει ολοκληρωμένη την εργασία της τακτοποίησης της Βιβλιοθήκης του (1). Όμως η προσπάθειά μας συνεχίζεται με μεγαλύτερο ενδιαφέρον, και κύριο μέλημά μας είναι να πλουτιστεί ακόμη περισσότερο η συλλογή και να αποτελέσει ένα ανοιχτό χώρο μελέτης για το κοινό. Ήδη οι πρώτες ενέργειες στην κατεύθυνση αυτή καρποφόρησαν και αρκετά τμήματα, πινακοθήκες και ιδιώτες ανταποκρίθηκαν με προθυμία στο κάλεσμά μας, να παραχωρήσουν δωρεάν τις πολύ-

Εικ. 4. Ο Ν. Γκίκας σε μία ακόμη γωνιά-βιβλιοθήκη του σπιτιού του.

Εικ. 5. Μερικά βιβλία με αφιερώσεις στον καλλιτέχνη.

τιμες εκδόσεις τους. Το Ινστιτούτο Γκαίτε Αθηνών, ο Δήμος Πατρέων, η Κυπριακή Πρεσβεία, η Art Forum Gallery, η Γκαλερύ Ζουμπουλάκη, η Πινακοθήκη Περίδη, το Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος, το Πνευματικό Κέντρο του Δήμου Αθηναίων, ο κ. Κώστας Νικολέντζος, ο κ. Νίκος Παΐσιος και ο κ. John Leatham. Τους ευχαριστούμε ακόμα μια φορά και ελπίζουμε το παράδειγμά τους να ακολουθήσουν και άλλοι φορείς και φίλοι, έτσι ώστε η συλλογή αυτή που με τόσο μεράκι και αγάπη συγκέντρωσε ο Ν. Χατζηκυριάκος-Γκίκας, να αποτελέσει την βάση για την δημιουργία μιας νέας βιβλιοθήκης, όπως χαρακτηριστικά δηλώνει και ο Διευθυντής μας Άγγελος Δεληβορριάς (2), ένα πρότυπο κέντρο αφιερωμένο αποκλειστικά στην Ιστορία της Τέχνης.

ΠΙΤΣΑ ΤΣΑΚΩΝΑ

Βιβλιοθήκη Μουσείου Μπενάκη - Βιβλιοθήκη Γκίκα

1. Ένα μικρό αφιέρωμα για τη Βιβλιοθήκη Γκίκα είχε κάνει ο Μάνος Ελευθερίου στην εφημερίδα "Τα Νέα", της 28ης Ιανουαρίου 1993.
2. Την σημασία της Βιβλιοθήκης Γκίκα είχε τονίσει ο Α. Δεληβορριάς στο άρθρο του "Βιβλιοθήκη-θησαυρός", στο αφιέρωμα "Νίκος Χατζηκυριάκος-Γκίκας" της εφημερίδας *Η Καθημερινή*, *Επτά Ημέρες*, Κυριακή 15 Ιανουαρίου 1995, σελ. 32.

ΕΙΚΟΝΑ ΜΕ ΤΟΝ ΑΓ. ΘΕΟΔΩΡΟ ΣΤΡΑΤΗΛΑΤΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ ΤΗΣ ΕΛΕΝΗΣ ΕΥΚΛΕΙΔΗ

Η Ελένη Ευκλείδη, μία από τις σημαντικότερες δωρήτριες του Μουσείου Μπενάκη, πλούτισε με την αγάπη και την φροντίδα της τις λαογραφικές κυρίως συλλογές του Μουσείου¹. Στο κείμενο που ακολουθεί θα δούμε ένα διαφορετικό κομμάτι από την κληρονομιά της προς το Μουσείο, μια ενδιαφέρουσα επανησιακή εικόνα του Αγίου Θεοδώρου (εικ. 1).

Η εικόνα (αρ. ευρ. 32556) έχει διαστάσεις 49,5 x 41,3 x 2,5 εκ. και η ζωγραφική είναι δουλεμένη πάνω σε χοντρό ύφασμα προετοιμασίας. Σε χρυσό κάμπο, πάνω σε πράσινο έδαφος εικονίζεται έφιππος ο Άγιος Θεόδωρος στραμμένος προς τα δεξιά. Το φωτοστέφανο που τον περιβάλλει κοσμείται με διπλό κύκλο από χτυπητά ανθήμια, όμοια με αυτά που περιτρέχουν το πλαίσιο της εικόνας. Στην επάνω αριστερή γωνία διαβάζεται η καλλιγραφημένη επιγραφή: Ο ΑΓΙΟΣ ΘΕΟΔΩΡΟΣ Ο ΣΤΡΑΤΗΛΑΤΗΣ, ενώ στα δεξιά, σε μικρή κλίμακα εικονίζεται Άγγελος που στέφει τον Άγιο με τον στέφανο του μαρτυρίου. Κάτω από τα πόδια του αλόγου στην δεξιά γωνία, διαβάζεται τριστιχη αφιερωματική επιγραφή την οποία θα εξετάσουμε πιο κάτω, η οποία ανάμεσα στα άλλα μας δίνει και την χρονολογία εκτέλεσης της εικόνας, στα 1733 (εικ. 4). Αριστερότερα, κάτω από την ουρά του αλόγου, είχε προστεθεί στο πρόσφατο παρελθόν και πάνω από τα αρχικά βερνίκια πλαστή υπογραφή του Κωνσταντίνου Τζάνε.

Η εικόνα καλυπτόταν από σκούρο οξειδωμένο βερνίκι και έφερε κατακόρυφη ρωγμή στο κέντρο, χωρίς ευτυχώς να έχει προξενήσει σοβαρές απώλειες της ζωγραφικής επιφάνειας. Ο πρόσφατος καθαρισμός της και οι ξυλουργικές εργασίες που έγιναν από την Καλυψή Μιλάνου στα εργαστήρια του Μουσείου έδωσαν στο έργο την αρχική αισθητική του αξία και αποκατέστησαν τις φθορές του ξύλινου υποβάθρου.

Η μορφή του Αγίου Θεοδώρου ακολουθεί τον συνηθή εικονογραφικό τύπο του αγίου, με σγουρά καστανά μαλλιά και κοντό γένι² (εικ. 2). Το πρόσωπό του είναι προσεκτικά δουλεμένο. Πάνω από τον καστανό προπλασμό η ελαφρά ρόδινη σάρκα τονίζεται από λευκές ψιμυθίες τοποθετημένες με τυπικότητα στα εξέχοντα μέρη. Στην απόδοση των μαλλιών του συναντάμε την ίδια διακοσμητική καλλιγραφία που χαρακτηρίζει και όλα τα δευτερεύοντα στοιχεία της εικόνας.

Το γκριζο άλογο υψώνεται με ζωηρή κίνηση στα πίσω πόδια και στρέφεται με ανθρώπινο βλέμμα προς τον θεατή. Στην απόδοσή του ο ζωγράφος αφιέρωσε ιδιαίτερη φροντίδα. Η χαίτη και η ουρά είναι πλούσιες, ενώ τα χρυσοστόλιστα χάμουρα και η σέλα διακοσμούνται με ποικιλία μοτίβων μεταδίδοντας στον θεατή την εντύπωση μιας κάπως επιδεικτικής πολυτέλειας.

Η χρωματική εντύπωση της εικόνας έχει αλλοιωθεί σημαντικά από την ολική σχεδόν καταστροφή της κόκκινης χρωστικής που απέδιδε τον μανδύα, το κατώτερο μέρος της πανοπλίας και το εσωτερικό ρούχο του Αγίου Θεοδώρου, τμήματα από τα χάμουρα του αλόγου, καθώς και τον μανδύα του αγγέλου. Ελάχιστα μόνο ίχνη αυτού του χρώματος έχουν διατηρηθεί σε σημεία όπου το κόκκινο συγκρατήθηκε από την χρυσοκονδυλιά (εικ. 3). Η φθορά αυτή, η οποία οφείλεται πιθανότατα σε αδυναμία της ίδιας της χρωστικής που χρησιμοποιήσε ο αγιογράφος, είναι και η μόνη σημαντική αλλοίωση που έχει υπο-

Εικ. 1. Η εικόνα του Αγίου Θεοδώρου κατά τα πρώτα στάδια συντήρησης.

Εικ. 2. Λεπτομέρεια της εικ. 1. Το κεφάλι του Αγίου Θεοδώρου.

Εικ. 3. Λεπτομέρεια της εικ. 1. Ο μανδύας του Αγίου με την κατεστραμμένη κόκκινη χρωστική.

στεί το έργο με την πάροδο του χρόνου, γιατί κατά τα άλλα η κατάσταση διατήρησης είναι πολύ καλή.

Αν αποκαταστήσουμε την αρχική χρωματική κλίμακα της παράστασης, βρίσκουμε να κυριαρχεί μια ισόρροπη εναλλαγή πράσινων και κόκκινων σε ποικιλία τόνων. Το στοιχείο όμως που εντυπωσιάζει από την πρώτη στιγμή στην εικόνα, όπως ήδη παρατηρήθηκε είναι η περίσσια αγάπη του καλλιτέχνη στην διακοσμητική λεπτομέρεια. Πλούσια χρυσοκονδυλία σε διαφορετικά μοτίβα στολίζει όλα σχεδόν τα επιμέρους στοιχεία της σύνθεσης.

Ένα ενδιαφέρον διακοσμητικό θέμα, επαναλαμβανόμενο στην ναυοπλία του Αγίου Θεοδώρου, στις περικνημίδες του και στα χάμουρα του αλόγου είναι οι ανθρωπόμορφες ή ζωόμορφες μάσκες. Η λεπτομέρεια αυτή γνώρισε ιδιαίτερη διάδοση στο εικονογραφικό λεξιλόγιο της Δυτικής Αναγέννησης, στα πλαίσια προτίμησης αρχαίων ή αρχαιοπρεπών θεμάτων. Χωρίς να είναι άγνωστα στην υστεροβυζαντινή τέχνη³ τα διακοσμητικά αυτά στοιχεία επανέρχονται με μεγαλύτερη έμφαση στην μεταβυζαντινή ζωγραφική, στα έργα μεγάλων καλλιτεχνών του 16ου αιώνα όπως ο Θεοφάνης Στρελίτζας - Μπαθάς⁴ και ο Μιχαήλ Δαμασκηνός⁵. Μέσο για την διάδοσή τους αποτέλεσαν κυρίως οι δυτικοευρωπαϊκές χαλκογραφίες που κυκλοφορούσαν ευρέως στον Ελλαδικό χώρο και ιδιαίτερα στις βενετοκρατούμενες περιοχές⁶.

Με μεγαλύτερη συχνότητα απαντούν ανάλογα θέματα και στα έργα μεταγενέστερων κρητικών ζωγράφων όπως ο Εμμανουήλ Τζάνες Μπουνιαλής⁷ και ο Θεόδωρος Πουλάκης⁸ οι οποίοι δέχοντια πιο καταλυτική την επίδραση του ευρωπαϊκού μπαρόκ στο έργο τους. Οι δύο αυτοί σημαντικοί κρητικοί ζωγράφοι που δραστηριοποιούνται καλλιτεχνικά στην περιοχή των Επτανήσων στα τέλη του 17ου αιώνα, έπαιξαν αποφασιστικό ρόλο στην μεταλαμπάδευση της όψιμης κρητικής τέχνης στα νησιά του Ιονίου.

Το προσεκτικό, καλοδουλεμένο πλάσιμο της μορφής του Αγίου Θεοδώρου, η διακοσμητική διάθεση και το ευφρόσυνο, θριαμβικό κλίμα της παράστασης συνεχίζει την παράδοση που δημιουργούν εικόνες του Εμμανουήλ Τζάνε, όπως ο Άγιος Δημήτριος στο Μουσείο Μπενάκη⁵. Η κίνηση του αλόγου στην εικόνα που εξετάζουμε, ακολουθεί με λιγότερη ορμητικότητα τα πρότυπα δύο άλλων έργων του Τζάνε, τον Άγιο Γεώργιο του Μουσείου Μπενάκη και τον Άγιο Δημήτριο της Συλλογής Λοβέρδου, αν και η στάση του Αγίου διαφέρει¹⁰. Δύο εικόνες με έφιππους στρατιωτικούς αγίους, ο Άγιος Δημήτριος και ο Άγιος Θεόδωρος, από το Musée des Beaux Arts de Caen οι οποίες έχουν αποδοθεί στον Θεόδωρο Πουλάκη εμφανίζουν εικονογραφικές αναλογίες αλλά η διαπραγμάτευση διαφέρει¹¹.

Η εικόνα του Αγίου Θεοδώρου που εξετάζουμε, εντάσσεται, τόσο εικονογραφικά όσο και βάσει των τεχνοτροπικών χαρακτηριστικών, στο καλλιτεχνικό ρεύμα που αναπτύσσεται στα Επτάνησα, μετά την αθρόα έλευση κρητικών λογίων προσφύγων κατά το δεύτερο μισό του 17ου αιώνα. Το ρεύμα αυτό που συνεχίζει την παράδοση και τα χαρακτηριστικά της κρητικής αγιογραφίας, κυριαρχεί στην Επτανησιακή θρησκευτική ζωγραφική ως το δεύτερο τέταρτο του 18ου αιώνα, όταν η καταλυτική επίδραση του Παναγιώτη Δοξαρά καθιερώνει ένα νέο καλλιτεχνικό ιδίωμα βασισμένο στις προτιμήσεις και τα χαρακτηριστικά της σύγχρονης ευρωπαϊκής τέχνης¹².

Το πιο ενδιαφέρον ίσως στοιχείο στην εικόνα είναι η τρίστιχη αφιερωματική επιγραφή στην κάτω δεξιά γωνία (εικ. 2), η οποία, όπως αποδείχτηκε κατά τη μελέτη στο στερεομικροσκόπιο από την συντηρήτρια Καλυψώ Μιλάνου, είναι σύγχρονη με την εκτέλεση της ζωγραφικής. Η μικρογραφία της επιγραφής αποδίδεται με μαύρη χρωστική και ακολουθεί προσεκτικά τις εγχάρακτες γραμμές-οδηγούς. Είναι ορθογραφημένη και λόγια. Διαβάζουμε:

"Άγιε μεγαλομάρτυς Θεόδωρε γενου πρέσβης καί βοηθός του δούλου σου Φιοροβάντε Κρασσά ρήτορος Ιατροῦ σύν παντί τῷ οἴκῳ αὐτοῦ α.ψ.λ.γ. (1733). Σύμφωνα με σωζόμενα έγγραφα¹³ ο Φιοροβάντε Κρασσάς, "Academicus Illaesus", υπήρξε συνεργάτης κατά το 1696 στη συλλογή "Graeciae obsequia senatui Veneto" (εκδ. 1716). Μαθητής στο Κολλέγιο του Αγίου Αθανασίου από το 1697 ως το 1704, σπούδασε στην Πάντοβα ιατρική και φιλοσοφία, σπουδές που με ιδιαίτερη περηφάνια μνημονεύει και στην επιγραφή της εικόνας του Μουσείου Μπενάκη. Κάτω από τον συστηματικό προσυλητισμό των καθολικών στο Κολλέγιο του Αγίου Αθανασίου ασπάστηκε το καθολικό δόγμα¹⁴. Από τις πηγές τον ξαναβρίσκουμε στην Κεφαλονιά στα 1767.

Οι Κρασσάδες είναι πολύ γνωστή παλιά οικογένεια της Κεφαλονιάς και το όνομα απαντά με συχνότητα και σήμερα. Σώζονται πολλές μαρτυρίες για μέλη της οικογένειας και τις δραστηριότητές τους κατά τον 16ο, 17ο και 18ο αιώνα¹⁵, ενώ το όνομα Κρασσά αναφέρεται και στο Πρακτικό της Λατινικής Επισκοπής του 1264¹⁶. Η οικογένεια συγκαταλεγόταν στους ευγενείς του νησιού και στην κατοχή κλάδων της υπήρχαν εκτός από κοσμικά κτίρια και εκκλησίες¹⁷.

Η μαρτυρία της επιγραφής σε συνδυασμό με τα ιστορικά στοιχεία που συλλέγονται από τις πηγές μας είναι ιδιαίτερα πολύτιμη. Όχι μόνο γιατί έχουμε την δυνατότητα -αρκετά σπάνια σε εικόνες- να συνδέσουμε ιστορικά ένα έργο τέχνης με τον παραγγελιοδότη του, αλλά και γιατί μας επιτρέπει να βγάλουμε ενδιαφέροντα συμπεράσματα για τις καλλιτεχνικές προτιμήσεις ενός σημερινού, λόγιου μέλους της Κεφαληνιακής κοινωνίας.

Εικ. 4. Λεπτομέρεια της εικ. 1. Η αφιερωματική επιγραφή.

Διαπιστώνουμε έτσι, ότι ο Φιοροβάντε Κρασσάς, ρήτωρ ιατρός, σπουδασμένος στην Ιταλία, διαθέτοντας άμεσες προσλαμβάνουσες από την ιταλική τέχνη και μάλιστα καθολικός στο δόγμα, επέλεξε για την εικόνα του έναν αγιογράφο ο οποίος συνεχίζει πιστά την παράδοση των μεγάλων κρητικών δασκάλων. Η μαρτυρία της εικόνας του Αγίου Θεοδώρου αποκτά μεγαλύτερο ενδιαφέρον αν συνυπολογίσουμε ότι ήδη στα 1733 που εκτελείται η παραγγελία του Φιοροβάντε, ο Παναγιώτης Δοξαράς έχει πεθάνει και το ολοκληρωμένο έργο του, ζωγραφικό και συγγραφικό¹⁶ έχει ανοίξει ένα νέο κεφάλαιο στην τέχνη των Επτανήσων που απομακρύνεται από τα χαρακτηριστικά της κρητο-επτανησιακής ζωγραφικής.

Φαίνεται λοιπόν ότι η παραδοσιακότερη ορθόδοξη θρησκευτική ζωγραφική, δεν έχασε την προτίμηση μελών των ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων των Ιονίων, γεγονός εύλογο αν λάβουμε υπόψιν ότι οι οικογένειες αυτές θα κατείχαν πιθανότατα στην ιδιοκτησία τους παλαιές εικόνες για τις οποίες θα έτρεφαν σεβασμό και καλλιτεχνική εκτίμηση. Και βέβαια, άνθρωποι όπως ο Φιοροβάντε Κρασσάς διέθεταν και το αισθητήριο αλλά και τα οικονομικά μέσα ώστε να αναθέτουν εικόνες σε καλούς ζωγράφους, όπως ο άγνωστος που εκτέλεσε τον άγιο Θεόδωρο, και ο οποίος αντιπροσωπεύει επάξια για την εποχή του την παλαιότερη παράδοση.

Αξίζει τέλος να σημειωθεί ότι το χέρι του πλαστογράφου που πρόσθεσε στο κάτω μέρος της εικόνας την ψεύτικη υπογραφή του Κωνσταντίνου Τζάνε, ανήκε σε γνώστη της μεταβυζαντινής ζωγραφικής ο οποίος είχε το κριτήριο αλλά και την πρόνοια να "προσγράψει" το έργο σε έναν εκπρόσωπο της ίδιας

παράδοσης στην οποία πράγματι ανήκει ο Άγιος Θεόδωρος. Ατυχώς όμως για τον πλαστογράφο, ο Κωνσταντίνος Τζάνες είχε πεθάνει περίπου μισό αιώνα πριν από την βεβαιωμένη εκτέλεση της εικόνας.

Νοέμβριος 1995

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΔΡΑΝΔΑΚΗ

Υπεύθυνη Βυζαντινής Συλλογής

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Για την προσφορά της Ελένης Ευκλείδη βλ. σχετικό κείμενο στο *Δελτίο των Φίλων του Μουσείου Μπενάκη*, τευχ. Απρ.-Ιουν. 1987
2. Στον Διονύσιο εκ Φουρνά ο Άγιος ορίζεται ως "σγουροκέφαλος βουρλογένης", ενώ στην εικόνα μας το γένι του δεν είναι διχαλωτό. Βλ. Διονυσίου του εκ Φουρνά, *Ερμηνεία της ζωγραφικής τέχνης*, εκδ. Α. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, εν Πετρουπόλει 1909, σ. 157
3. D. Mouriki, "The mask motif in the wall paintings of Mistra. Cultural implications of a classical feature in Late Byzantine painting", *ΔΧΑΕ* περ. Δ', τ. I', (1980-1981), σ. 307-338.
4. Μ. Χατζηδάκης, *Ο Κρητικός Ζωγράφος Θεοφάνης. Η τελευταία φάση της τέχνης του στις τοιχογραφίες της Ιεράς Μονής Σταυρονικήτα*, Άγιον Όρος 1986, σ. 76-78. Βλ. επίσης Μ. Κωνσταντουδάκη - Κιτρομηλίδου, "Ο Θεοφάνης, ο Marcantonio Raimondi, θέματα all' antica και grottesche", *Ευφρόσυτον*, αφιέρωμα στον Μανόλη Χατζηδάκη, τ. 1, Αθήνα 1991 σ. 271-281.
5. Μ. Κωνσταντουδάκη - Κιτρομηλίδου, *Μιχαήλ Δαμασκηνός (1530/35-1592/93). Συμβολή στη μελέτη της ζωγραφικής του* (ιδιό. διατρ.) Παν/μιο Αθηνών 1988, τ. 1, σ. 73-81, 158-285.
6. Της ίδιας "Μαρτυρίες ζωγραφικών έργων στον Χάνδακα σε έγγραφο του 16ου και 17ου αιώνα", *Θησαυρίσματα* τ. 12 (1975), σ. 42-43. σημ. 21. Βλ. επίσης της ίδιας, "Ο Θεοφάνης, ο Marcantonio Raimondi...", *Ευφρόσυτον*, ό.π., σ. 271, σημ. 1, όπου η προηγούμενη βιβλιογραφία.
7. Ν. Β. Δρανδάκης, *Ο Εμμανουήλ Τζάνες Μπουναλιός*, Εν Αθήναις 1962, σ. 156-158.
8. Ι. Ρηγόπουλος, *Ο Θεόδωρος Πουλάκης και η Φλαμανδική Χαλκογραφία*, Αθήνα 1979, σ. 130-137. Βλ. επίσης Π. Λ. Βοκοτόπουλος, *Εικόνες της Κέρκυρας*, Αθήνα 1990, σ. 126-127.
9. Α. Ξυγγόπουλος, *Μουσείο Μπενάκη, Κατάλογος των Εικόνων*, Αθήνα 1936, αρ. 29, σ. 43, πιν. 21, Β.
10. Α. Μπούρα, "Δύο εικόνες του Αγίου Δημητρίου του Εμμανουήλ Τζάνε και η σχέση τους με ανθίβολα του Μουσείου Μπενάκη", *Αντίφωνον*, Αφιέρωμα στον Καθηγητή Ν.Β. Δρανδάκη, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 361-369, εικ. 1,3.
11. M. Rutschowsky, "Deux icônes de la collection Campana attribuées à Théodore Poulakis (1622-1692) au musée des Beaux-Arts de Caen", *La revue du Louvre et des Musées de France*, Dec. 1989, no 5-6, σ. 343 κ.ε.ξ., εικ. 1-2.
12. Για τον Παναγιώτη Δοξαρά βλ. Στ. Λυδάκης, *Οι Έλληνες Ζωγράφοι, τ. 4ος, Λεξικό των Ελλήνων Ζωγράφων και χαρακτών (16ος-20ος αι.)*, Αθήνα 1976, σ. 108-109. Βλ. επίσης Μ. Χατζηδάκης, *Οι Έλληνες Ζωγράφοι μετά την Άλωση (1450-1830)*, τ.1, Αθήνα 1987, σ. 280-281.

13. Ν. Polychronοπουλου, *Intelligentsia Ioniense XIe-XVIIIe s.*, (διδ. διατρ.) Paris 1987, σ. 307 σημ. 27, σ. 338. Ευχαριστώ θερμά την συνάδελφο Βαλεντίνη Τσελίκα για την υπόδειξη της μελέτης αυτής.
14. Η. Τσιτσέλης, *Κεφαλληνιακά Σύμμικτα*, τόμος πρώτος, Εν Αθήναις 1904, σ. 130-131, σημ. 4.
15. Βλ. ενδεικτικά Γερ. Πεντόγαλος, "Χριστόφορου ή Χριστόδουλου Κρασά Διαθήκη (1584) και η ακύρωσή της (1589)", *Κεφαλληνιακά Χρονικά*, τ.1, Αργοστόλι 1976, σ. 144-145.
16. Θ. Τζαννετάτος, *Το Πρακτικόν της Λατινικής Επισκοπής Κεφαλληνίας του 1264 και η Επιτομή αυτού*, Εν Αθήναις 1965, σ. 67, 68, 110.
17. Μ. Παναγιωτοπούλου, "Κατάλογος Ναών και Μονών της Κεφαλλονιάς στο τέλος του 18ου αιώνα (με βάση δύο βενετικά έγγραφα του 1788 και 1794)", *Κεφαλληνιακά Χρονικά*, τ.6, Αφέρωμα στον καθηγητή Δημήτριο Σ. Λουκάτο, Αργοστόλι 1994, αρ. 192, σ. 147, αρ. 479, σ. 174.
18. Όπως είναι γνωστό ο Παναγιώτης Δοξαράς συνέγραψε το 1726 ένα πρωτότυπο θεωρητικό έργο "Περί Ζωγραφίας". Βλ. παραπάνω σημ. 12.

NELLY'S: ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΤΩΝ ΜΟΥΣΕΙΑΚΩΝ ΘΗΣΑΥΡΩΝ (1925-1939)

(από ανέκδοτο υλικό του Φωτογραφικού Αρχείου)

Η γέννηση της αρχαιολογικής φωτογραφίας στην Ελλάδα συμπίπτει χρονικά με τις απαρχές της ίδιας της ελληνικής φωτογραφίας. Μνημεία και αρχαιοτήτες, μοναδικοί μάρτυρες του λαμπρού παρελθόντος, θα αποτελέσουν το κατ' εξοχήν θέμα των πρώτων φωτογραφικών λήψεων. Τούτο φαίνεται λογικό, καθώς η γεωγραφική θέση της χώρας-σταθμού στο μεγάλο ταξίδι των περιηγητών της Ανατολής- και κυρίως η αναβίωση στα μέσα του 19ου αιώνα του ενδιαφέροντος για την κλασική αρχαιότητα, φέρνει την Ελλάδα στο επίκεντρο των ταξιδιών των πρώτων ερασιτεχνών, αλλά και επαγγελματιών φωτογράφων¹.

Οι πρώτες φωτογραφικές αποτυπώσεις μνημείων έγιναν από τον Joly de Lotbiniere το 1839 με την μέθοδο της δαγгерοτυπίας και, παρότι δεν σώθηκαν μέχρι τις μέρες μας, είναι γνωστές από την έκδοση "Excursions Daguerriennes, Vues et Monumentes les plus remarquables du Globe", Παρίσι 1840-42. Η γέννηση της αρχαιολογικής φωτογραφίας έχει πραγματοποιηθεί. Κάτω όμως από τον ευρύ αυτό όρο "αρχαιολογική φωτογραφία" συνυπάρχουν δύο διαφορετικές, από την αρχή κιόλας, προσεγγίσεις του αρχαίου κόσμου.

Από την πλευρά τους οι "ταξιδιώτες φωτογράφοι" έχουν σαν κύριο σκοπό να αποτυπώσουν τα αρχαία μνημεία και να συγκροτήσουν έναν κατάλογο των αρχαίων τόπων με τη μορφή album, έχοντας επίγνωση ότι η φωτογραφία αποτελεί αναμφισβήτητα την καλύτερη αποτύπωση του πραγματικού², χωρίς όμως ερευνητική διάθεση για το αντικείμενο που φωτογραφίζουν.

Δύσπιστοι, αντίθετα, προς την καινούργια τέχνη εμφανίζονται αρχικά οι αρχαιολόγοι και οι αρχαιολογικές αποστολές, που καταφθάνουν στην Ελλάδα. Η αποτύπωση των αρχαιοτήτων γινόταν ως τότε με σχέδια και ακουαρέλλες. Με την πάροδο του χρόνου η σχέση ανάμεσα στη φωτογραφία και την αρχαιολογία εδραιώνεται, και γύρω στο 1860 η χρήση της φωτογραφίας στην καταγραφή των μνημείων, αρχαιοτήτων και ανασκαφών γενικεύεται³. Φωτογραφικές λήψεις μνημείων, που έγιναν από αρχαιολόγους ή για λογαριασμό τους, χρησιμεύουν σαν αποδεικτικό μέσο για τα εκάστοτε επιστημονικά συμπεράσματα. Η αρχική δυσπιστία θα μετατραπεί προς το τελευταίο τέταρτο του 20ου αιώνα σε καθολική αποδοχή του κατ' εξοχήν "αντικειμενικού χαρκτήρα" της φωτογραφίας.

Τα πρώτα θεωρητικά κείμενα⁴ για τη συμβολή της φωτογραφίας στην αρχαιολογική επιστήμη αποκαλύπτουν το θετικιστικό πνεύμα που διέπει το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα απέναντι στις καινούργιες τεχνολογίες. Ο Γάλλος πρόξενος στην Mossoul, Victor Place, υπογράμμιζε το 1851 "μπορεί κανείς να γλιτώσει τη χρήση σχεδιαστή διότι ενδιαφέρει περισσότερο η ακριβής αναπαγωγή παρά η καλλιτεχνική απόδοση"⁵. Ο φωτογράφος Henry Fox Talbot σχολιάζοντας μια φωτογραφία στο λεύκωμα "The pencil of Nature", 1844-46 επισημαίνει: "η φωτογραφική τέχνη θα προκίσει τις εικόνες με λεπτομέρειες που προσθέτουν στην αποτύπωση της πραγματικότητας και που κανένας καλλιτέχνης δεν θα έμπαινε στον κόπο να αντιγράψει πιστά από τη φύση"⁶. "Στη φωτογράφιση της φύσης, του τοπίου, των αγαλμάτων πρέπει να ξέρει ο φωτογράφος να συγκεντρώνει το φως σε μερικά σημεία ώστε να επιτύχει δυνατό contrast, πρέπει δηλαδή να θυσιαστεί η λεπτομέρεια μπροστά στο effet. Αντίθετα στην αποτύπωση αρχαιολογικών θεμάτων, πρέπει να θυσιαστεί το effet για χάρη της λεπτομέρειας"⁷, γράφει ο καθηγητής E. Luydreau, εκθένοντας την προσφορά της φωτογραφίας στην αρχαιολογία⁸.

Σκοπός του άρθρου αυτού δεν είναι η διεξοδική αναφορά στους Έλληνες και ξένους φωτογράφους που εντρύφησαν στην αποτύπωση των μνημείων και αρχαιοτήτων του τόπου μας. Αξίζει να σημειωθεί ότι στον Φίλιππο Μαργαρίτη, πρώτο Έλληνα φωτογράφο, οφείλονται οι πρώτες ελληνικές φωτογραφίες αρχαιοτήτων με θέμα τον Παρθενώνα και το Ναό της Αθηνάς Νίκης γύρω στα 1847⁹. Άρρηκτα συνδεδεμένο με την αρχαιολογική επιστήμη είναι και το έργο του Δημήτρη Κωνσταντίνου που εργάστηκε σαν φωτογράφος για τη νεοορθόδοξη το 1837 Αρχαιολογική Εταιρεία¹⁰.

Οι μεγάλες κατηγορίες της αρχαιολογικής φωτογραφίας έχουν κάνει την

εμφάνισή σουσ ήδη από τον 19ο αιώνα¹⁰, αποτελώντας κάθε μια ξεχωριστό κλάδο: απόψεις αρχαιολογικών τόπων, μνημείων, φωτογραφίες ανασκαφών και φωτογραφίες αρχαιολογικών αντικειμένων. Η φωτογράφιση αρχαιοτήτων, μνημείων και αντικειμένων θα παραμείνει μέχρι πρόσφατα αγαπημένο θέμα Ελλήνων και Ξένων φωτογράφων.

Παράλληλα, εξελίσσεται και η "καλλιτεχνική φωτογράφιση" του αρχαίου κόσμου. Σπουδαίοι φωτογράφοι, όπως ο Walter Hege¹¹, ο Herbert List, ο Fred Boissonas, η Nelly's και άλλοι, θα φωτογραφίσουν με καλλιτεχνικό πνεύμα τις ελληνικές αρχαιότητες.

Η αρχαία Ελλάδα, τα μνημεία και η αρχαία γλυπτική βρίσκονται στο επίκεντρο του έργου της Nelly's. Η φυσική θα λέγαμε κλίση της Nelly's για τον αρχαίο κόσμο έχει ήδη επαρκώς τονιστεί¹². "Η μελέτη των αρχαίων αγαλμάτων οδήγησε τη Nelly's σε μια σειρά πορτραίτων αγαλμάτων αρχαίων θεών και ηρώων με έντονα τα στοιχεία της ψυχογραφίας. Τα πρόσωπα απομονώνονται έτσι ώστε η κάμερα να συλλαμβάνει τον ψυχισμό και την πνευματικότητά τους"¹³. Η συστηματική καταγραφή και εκτύπωση του ανέκδοτου υλικού της φωτογράφου από το Φωτογραφικό Αρχείο του Μουσείου Μπενάκη, με σκοπό την αρτιότερη ταξινόμηση και βαθύτερη γνώση του, έφερε στο φως μια μεγάλη σειρά αρνητικών (640) με θέμα αρχαιολογικά αντικείμενα από τα Μουσεία της Ελλάδας. Η εξαντλητική καταγραφή των γλυπτών του Μουσείου της Ολυμπίας (139 λήψεις), του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου (290), του Μουσείου της Ακρόπολεως (52), προϊστορικά αντικείμενα από τα Μουσεία Ηρακλείου και Κνωσού (115), κεντήματα, εκκλησιαστικά άμφια και αντικείμενα της λειτουργίας, βυζαντινές εικόνες (εικ. 8), και μικροαντικείμενα (π.χ. σφραγιδολίθοι) προσθέτουν καινούργιες πτυχές στην ήδη σύνθετη προσωπικότητα της φωτογράφου.

Το έργο της Nelly's έχει εκτεταμένα μελετηθεί και τα συμπεράσματα, που προέκυψαν, στηρίχθηκαν κατά κύριο λόγο στο πρωτότυπο φωτογραφικό υλικό που η ίδια επιλεκτικά είχε εκτυπώσει. Οι φωτογραφίες που τυπώθηκαν από τα ανέκδοτα αρνητικά, αναδεικνύουν τις αρχικές επιλογές και καλλιτεχνικές αναζητήσεις της Nelly's, καθώς και τις πολλαπλές προσεγγίσεις απέναντι στο ίδιο θέμα -τα αρχαία αντικείμενα- που στη συνέχεια δεν προβλήθηκαν επαρκώς. Το corpus των 640 φωτογραφιών δεν έγινε για κάποιο Μουσείο ή με σκοπό να δημοσιευτούν στα πλαίσια μιας αρχαιολογικής δημοσίευσης.

"Τα φωτογράφισα για να υπάρχουν. Κανείς δεν με υποχρέωνε να τα φωτογραφίσω. Τα έκανα για το δικό μου σκοπό. Μου άρεσε να τα βλέπω. Όσα μου αρέσανε πιο πολύ τα φωτογράφιζα. Ο κύριος Φιλαδέλφους, διευθυντής του Μουσείου, μου έδινε την άδεια. Βγάζανε τα αντικείμενα από τις βιτρίνες κι έβαζα ένα φόντο για να βγουν καθαρά. Όταν δεν είχα πελάτες, πήγαινα στο Μουσείο Ακρόπολης κι αποθανάτιζα ό,τι μπορούσα" λέει η ίδια κοιτώντας τις φωτογραφίες των οποίων το μεγαλύτερο μέρος δεν είχε ποτέ εκτυπωθεί.

Πολύτιμο βοήθημα για τους μελετητές, που ενδιαφέρονται για πρώιμες φωτογραφίες αρχαιολογικών αντικειμένων, το υλικό αυτό (1925-1939) περιλαμβάνει τρεις μεγάλες θεματικές ενότητες: αρχαία γλυπτική, κεραμική και μικροαντικείμενα της μινωικής τέχνης και βυζαντινές εικόνες. Φωτογραφίες από εσωτερικούς χώρους Μουσείων (εικ. 1), οι λιγότερες αριθμητικά, αποτελούν εύγλωττους μάρτυρες της ιστορίας της μουσειολογίας και των εκθεσιακών τάσεων της εποχής εκείνης.

Εικ. 1. Μόνον τυχαία δεν μπορεί να θεωρηθεί η φωτογράφιση του "Εφρήβου" των Αντικυθήρων από λοξή οπτική γωνία, έτσι ώστε το χάλκινο έργο να εξαιρείται στο κέντρο μιας ομάδας μαρμάρινων γλυπτών. Η στάση της νεανικής ανδρικής μορφής που υψώνει το δεξί χέρι, προτείνοντας ένα χαμένο σήμερα αντικείμενο, δραματοποιείται με την αυτόματη αναφορά στην ομορπη κίνηση των συνοδών αγαλμάτων (340/330 π.Χ., Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο).

Εικ. 2. Η ασυνήθιστη χάρη των ελληνοιστικών "Ταναγραίων", όπως ονομάστηκαν τα πήλινα ειδώλια της συγκεκριμένης κατηγορίας από τον τόπο εύρεσής τους, αισθητοποιείται με έναν μοναδικό τρόπο, καθώς τα ταπεινά αυτά έργα της ηλιοπλαστικής αποκτούν "θεατρική" διάσταση.

Η σκηνοθεσία των αρχαίων αντικειμένων προκειμένου να φωτογραφηθούν είχε ξεκινήσει ήδη από τα τέλη του 19ου αιώνα¹⁴. Το στοιχείο της σκηνοθεσίας μας είναι γνώριμο και από το υπόλοιπο έργο της Nelly's (βλέπε φωτογραφίες της υπαίθρου)¹⁵. Προσεγγίζοντας τα αρχαία αντικείμενα η Nelly's σκηνοθετεί πρωτότυπες φωτογραφικά συνθέσεις: οι Βοιωτικές Ταναγραίες (εικ. 2) τοποθετημένες σε μια υποθετική σκηνή, στην οποία οι προβολείς επιλεκτικά φωτίζουν τη μία, ενώ αφήνουν στο ημίφως τις δύο άλλες, παραπέμπουν σε μια χορευτική συνομιλία που πρόκειται ν' αρχίσει.

Ο ψυχισμός και η δραματική διάσταση που δημιουργεί ο έντονος φωτισμός, οι αντιθέσεις της σκιάς και του φωτός (εικ. 3 και 6) στην φωτογράφιση της αρχαίας γλυπτικής καθώς και οι λοξές παράδοξες οπτικές γωνίες επιδιώκουν να δημιουργήσουν την αίσθηση της κίνησης, υποδεικνύοντας ότι η αρχαία γλυπτι-

Εικ. 3. Στο ρωμαϊκό αντίγραφο ενός συμπλέγματος Θησέα και Μινώταιρου η φωτογράφος, επιλέγοντας την λοξή οπτική γωνία και τον φυσικό φωτισμό, κατορθώνει να χαρίσει κάτι από την λάμψη και την ζωντάνια του χαμένου πρωτοτύπου, που χρονολογείται στους κλασικούς χρόνους (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο).

κή είναι η μέγιστη έκφραση της κίνησης (φως) μέσα στην ακινησία (μάρμαρο). Η Nelly's εντάσσεται στο πνεύμα που διέπει τη φωτογράφιση της γλυπτικής από Γερμανούς φωτογράφους (Walter Hege)¹⁶ της ίδιας εποχής η οποία απαιτεί δραματικότητα, συναισθηματική φόρτιση και πνευματικότητα (εικ. 4 και 5). Τα διδάγματα της φωτογραφικής παιδείας της Nelly's είναι εδώ φανερά¹⁷.

Με καταγραφική, αν όχι περιγραφική, διάθεση προσεγγίζει η Nelly's τη μινωική κεραμική, έργο που ολοκλήρωσε κατά τη διάρκεια των ταξιδιών της στην Κρήτη. Η τοποθέτηση του αντικειμένου στο κέντρο του φωτογραφικού φακού (εικ. 7), η επιδίωξη της καθαρότητας του θέματος και η απόδοση της λεπτομέρειας ανταποκρίνονται περισσότερο σ' αυτό που σήμερα θεωρείται "αρχαιολογική φωτογράφιση".

Εικ. 4. Το κεφάλι της Αθηνάς από την μετόπη Ι της δυτικής πλευράς του ναού του Διός στην Ολυμπία, φωτογραφημένο με φυσικό φως (πάνω) και με τεχνητό (κάτω) από τον Waller Hege στα 1951.

Υπάρχει αντικειμενική φωτογράφιση των αριστουργημάτων της αρχαίας τέχνης;¹³ Οι προσδοκίες που η νέα φωτογραφική τέχνη είχε υποσχεθεί στα μέσα του 19ου αιώνα και η πλήρης πιστότητα στην απόδοση των αντικειμένων αμφισβητείται, με την εμφάνιση της ψηφιακής φωτογραφίας, τώρα περισσότερο από κάθε προηγούμενη φορά. Η λήψη ενός αντικειμένου σε διαφορετικές εποχές, αλλά και από τον ίδιο φωτογράφο, αναδεικνύει ξεχωριστές πτυχές του έργου συμβάλλοντας έτσι και στη διαμόρφωση της ιστορίας της τέχνης και σηματοδοτεί παράλληλα την εξέλιξη του φωτογραφικού ματιού σε σχέση με το αρχαιολογικό αντικείμενο.

Ο 20ος αιώνας απέρριψε οριστικά την ιδέα της αντικειμενικής φωτογράφισης. Δεν αμφισβήτησε ποτέ όμως την αξία της σαν πολλαπλό τεκμήριο. Κάθε φωτογραφία παραπέμπει στην κατάσταση του αντικειμένου σε μια δεδομένη χρονική στιγμή, αλλά και στην ιδέα που κυριαρχεί γύρω από αυτό το θέμα τόσο στο φωτογραφικό επίπεδο όσο και σε αυτό της κατανόησης του αρχαίου κόσμου. Το κορεσμένο, σε πρώτη ανάγνωση, θέμα της αρχαιολογικής φωτογραφίας μπορεί εύγλωττα να παρομοιαστεί με τις μεταφράσεις των αρχαίων συγγραφέων. Κάθε σχολιασμός και κάθε μεταφορά του αρχαίου λόγου στο σημερινό εμπλουτίζει και φωτίζει την αρχαία γραμματεία. Ο βαθύς γνώστης του αρχαίου πνεύματος, ακαδημαϊκός Στέφανος Κουμανούδης, έλε-

Εικ. 5. Η Nelly's αφήνει τις σκιές να δραματοποιήσουν αυτές την σκηνή που σώζεται αποσπασματικά: ο νεαρός Ηρακλής αναπαύεται κάτω από το τρυφερό βλέμμα της Αθηνάς, αφού έχει σκοτώσει τον λέοντα της Νεμέας (μετόπη Ι της δυτικής πλευράς του ναού του Διός στην Ολυμπία, 471-456 π.Χ., Μουσείο Ολυμπίας).

γε ότι κάθε γενιά οφείλει να μεταφράσει τα αρχαία κείμενα — γιατί όχι να καταθέσει την δική της φωτογραφική ερμηνεία του αρχαίου κόσμου, συμβάλλοντας στον γόνιμο διάλογο ανάμεσα στις τέχνες δύο διαφορετικών εποχών.

ΕΙΡΗΝΗ ΜΠΟΥΝΤΟΥΡΗ
Φωτογραφικό Αρχείο

Οι λεζάντες των εικόνων οφείλονται στην Ειρήνη Παπαγεωργίου.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

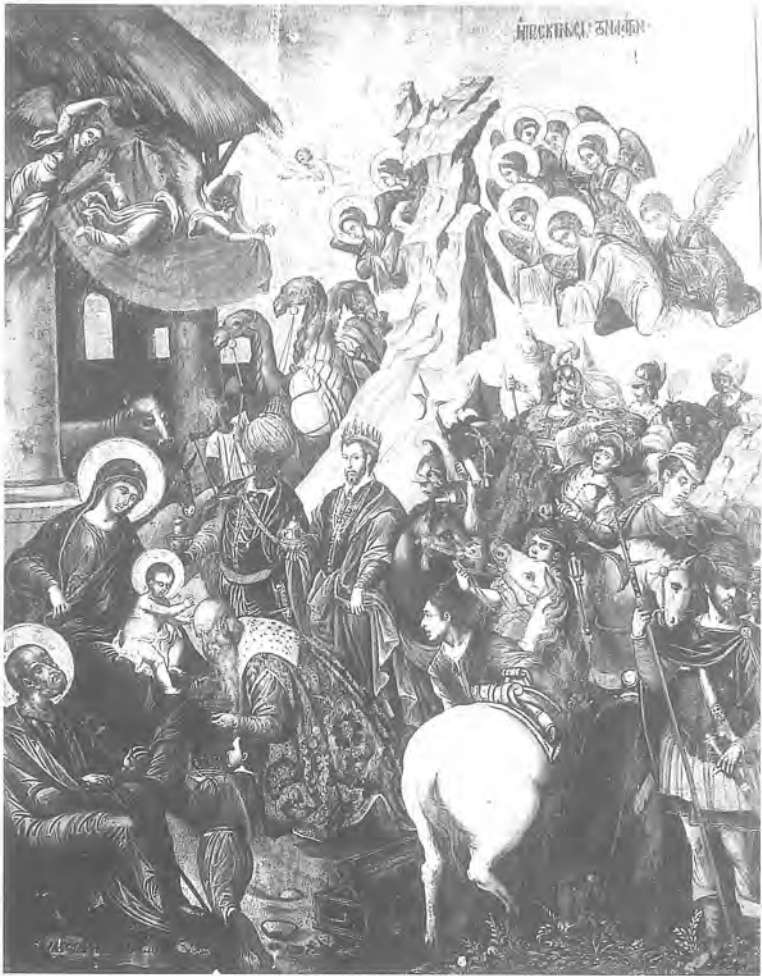
1. Xantakis Alkis, *History of Greek Photography*, Αθήνα 1988, σ. 23
2. Pierre Marc Richard, Φωτογραφικά θέματα της ελληνικής αρχαιολογίας 1839-1880, στον κατ. εκθ. *Les stapes de la lumière*, Αθήνα 1993, σ. 26-34.
3. Feyler G. 1987, Contribution à l'histoire des origines de la photographie archeologique, 1839-1880, στο περ. *Mélanges de l' Ecole Française de Rome*, 99 (2), σ. 1024.
4. Feyler G., ό.π., σ. 1029 (E. Trutat, La photographie appliquée à l'archeologie, Paris 1879, P. Martelliere, De la photographie comme complément des études archeologiques 1879).
5. Feyler G., ό.π., σ. 1030.
6. Beaumont Newhall, The Pencil of Nature στον κατ. εκθ. *The Art of Photography 1839-1989*, Yale 1989, σ. 14.
7. Feyler G., ό.π., σ. 1035.
8. Άλκης Ξανθάκης, Φίλιππος Μαργαρίτης, Ο πρώτος Έλληνας φωτογράφος, εκδ. περ. *Φωτογράφος*, Αθήνα 1990, εκ. 1,2.
9. Αθήνα 1839-1900, Φωτογραφικές Μαρτυρίες 1839-1900, Αθήνα 1985, σ. 206.
10. Feyler G., ό.π., σ. 1035.
11. Gerhild Hubner, Walter Heges Blich auf die griechische Antike στον κατ. εκθ. *Dom-Tempel-Skulptur Architekturphotographien von Walter Hege*, Köln 1993, σ. 41-51.
12. Βλέπε κατ. εκθ. *Η Ελλάδα της Nelly's*, Λευκωσία 1993 - *Nelly's*. Από τον Διονύση Φωτόπουλο, Αθήνα 1990 - *Nelly's Το σώμα, το φως και η Αρχαία Ελλάδα*, κατ. εκθ. 1992.
13. Κατερίνα Κοσκινά, Ιστορικό-Θεματολογία-Αισθητική τοποθέτηση, στον κατ. εκθ. *Nelly's Το σώμα, το φως και η Αρχαία Ελλάδα*, 1992, σ. 16.
14. Philippe Collet, La photographie et l'archeologie: Des chemins inverses, στο *Bulletin de Correspondance Hellénique* 1996 (υπό έκδοση).
15. Σκηνές από την ελληνική ύπαιθρο στον κατ. εκθ. *Η Ελλάδα της Nelly's*, Λευκωσία 1993.
16. Gerhild Hubner, ό.π.
17. Η Nelly's σπούδασε φωτογραφία στη Δρέσδη της Γερμανίας την περίοδο 1921-1923.
18. Για τον προβληματισμό σχετικά με την αντικειμενικότητα της φωτογραφίας βλέπε το άρθρο του Philippe Collet ό.π.

Εικ. 6. Με την χρήση της έντονης φωτισκίας, το αετωματικό άγαλμα της Υγείας από τον ναό του Ασκληπιού στην Επίδαυρο, αποκτά αναμφίβολα περισσότερο όγκο. Η έξαρση της αιγμοειδούς κίνησης του σώματος, σε συνδυασμό με το σκοτεινό βάθος, δημιουργούν την αίσθηση πως η θεά αναδύεται, προκειμένου να τελέσει την ιερή εκείνη πράξη που σηματοδοτεί το ελισσόμενο κάτω από τα πόδια της φίδι (380 π.Χ., Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο).

Εικ. 7. Περιγραφική η παρουσίαση της μινωικής τελετουργικής ραμφόστομης πρόχου με τον περίτεχνο ανάγλυφο διάκοσμο από το Μικρό Ανάκτορο της Κνωσού, υπακούει στους κανόνες της τυπικής "αρχαιολογικής φωτογραφίας" (Μεσομινωική ΙΙΙ περίοδος [1700-1600 π.Χ.], Κνωσός).

Εικ. 8. Προσκύνησις των Μάγων, Μιχαήλ Δαμασκηνού, 16ου αι.

ΙΔΡΥΣΗ ΚΕΝΤΡΟΥ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ ΤΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ

Τον Απρίλιο του 1995 ιδρύθηκε, στα πλαίσια των δραστηριοτήτων του Μουσείου Μπενάκη, το Κέντρο Τεκμηρίωσης της Νεοελληνικής Αρχιτεκτονικής.

Η ίδρυσή του οφείλεται σε πρωτοβουλία μιας ομάδας μελετητών της αρχιτεκτονικής της νεότερης Ελλάδας, που αγκαλιάστηκε με ενθουσιασμό και αγάπη από τον Διευθυντή του Μουσείου κ. Άγγελο Δεληβορριά.

Στόχος του Κέντρου Τεκμηρίωσης είναι η συγκέντρωση, αποδελτίωση, ταξινόμηση και αρχειοθέτηση κάθε γραπτής (έντυπα - χειρόγραφα), εικονογραφικής (σχέδια, προπλάσματα, χάρτες, χαρακτηριστικά, φωτογραφίες, επιστολικά δελτία) και προφορικής πληροφορίας σχετικά με τη νεότερη αρχιτεκτονική, πολεοδομία και τοπογραφία, καθώς και η συγκέντρωση και διαφύλαξη διάσπαρτων αρχιτεκτονικών μελών.

Η σχεδόν πλήρης ανυπαρξία παρόμοιων κέντρων στο ελληνικό χώρο κάνει τη δημιουργία του Κέντρου Τεκμηρίωσης ιδιαίτερα σημαντική.

Είναι γνωστό ότι όλες σχεδόν οι ευρωπαϊκές πόλεις διαθέτουν αρχιτεκτονικά αρχεία της πολιτιστικής τους κληρονομιάς.

Στη χώρα μας, εκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις που σημειώνονται κυρίως στα Επτάνησα, παρόμοια αρχεία δεν υπάρχουν ούτε για την Αθήνα ούτε για τις άλλες μικρότερες πόλεις.

Τα σχετικά με τη γένεση και την εξέλιξη των πόλεων του ελληνικού κράτους στοιχεία, τεκμήρια και πληροφορίες, βρίσκονται διάσπαρτα και αταξινομήτα σε ιδιωτικές και δημόσιες συλλογές στην Ελλάδα και το εξωτερικό, και είναι σποραδικά καταγραμμένα σε μελέτες και δημοσιεύσεις.

Επομένως η έρευνα της αρχικής μορφής και η μελέτη της εξέλιξης των ελληνικών πόλεων, η συγκέντρωση και η ταξινόμηση των στοιχείων εκείνων, που αφορούν στην αρχιτεκτονική και την ιστορία των κτιρίων και των ελεύθερων χώρων σ' ένα οργανωμένο αρχείο, είναι όχι μόνο χρήσιμη αλλά και απαραίτητη. Θα μπορούσαμε να προσθέσουμε και επιτακτική, δεδομένου ότι οι σημερινοί ρυθμοί ανάπτυξης αλλοιώνουν και καταστρέφουν ταχύτατα τη μορφή των αστικών κέντρων.

Ειδικότερα για την Αθήνα, η ανάγκη της δημιουργίας ενός παρόμοιου αρχείου είναι περισσότερο επιτακτική διότι λίγα είναι πλέον τα εναπομείνοντα δείγματα από το πλήθος των κτιρίων, που συνέθεταν την ιστορική της μορφή.

Το Κέντρο Τεκμηρίωσης της Νεοελληνικής Αρχιτεκτονικής στεγάστηκε προσωρινά στους χώρους του νέου κτιρίου του Μουσείου Μπενάκη.

Σήμερα, ένα χρόνο μετά την ίδρυσή του, έχει αποκτήσει πια δική του στέγη, στο ισόγειο του κτιρίου "Γκίκα", στην οδό Κριεζώτου 3, όπου έχει συγκεντρωθεί ένα ιδιαίτερα αξιόλογο και πλούσιο υλικό: βιβλία, ανάτυπα επιστημονικών άρθρων και μελετών, φωτογραφίες κτλ.

Ιδιαίτερα σημαντικό είναι το υλικό των αρχιτεκτονικών αρχείων, που παραχωρήθηκαν στο Κέντρο Τεκμηρίωσης είτε με δωρεές, είτε με την μορφή χρησιδάνειου. Τα αρχεία αυτά είναι: αρχείο Νικόλαου Μητσάκη (δωρεά κ. Μελομένης Μητσάκη), αρχείο Αλέξανδρου και Στέφανου Δραγούμη (δωρεά κ. Σέμης Δραγούμη), αρχείο Κυριακούλη Παναγιωτάκου (δωρεά κ. Μάρως

Καρδαμίτση-Αδάμη), αρχεία Ιωάννου Αντωνιάδη, Αθανάσιου Δεμίρη και τμήμα αρχείου Ρέννου Κουτσούρη (χρησιδάνειο από το ΕΛΙΑ), τμήμα αρχείου Μαρίας Ζαγορισίου (δωρεά κ. Μαρίας Ζαγορισίου), τμήμα αρχείου Πέτρου Καλαντζάκου (αγορά).

Το μεγαλύτερο μέρος του υλικού αυτού είναι πρωτότυπο.

Η αποδελτίωση το υλικού θα αποτελέσει μία τράπεζα πληροφοριών, η οποία σε πρώτη φάση θα περιλαμβάνει τεκμήρια σχετικά με τα κτίρια της περιόδου από τους τελευταίους χρόνους της Τουρκοκρατίας μέχρι τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Οι εργασίες θα επικεντρωθούν κατ' αρχήν στην ευρύτερη περιοχή της πρωτεύουσας (Αθήνα-Πειραιάς-προάστια) και, στη συνέχεια, στα άλλα αστικά κέντρα της χώρας.

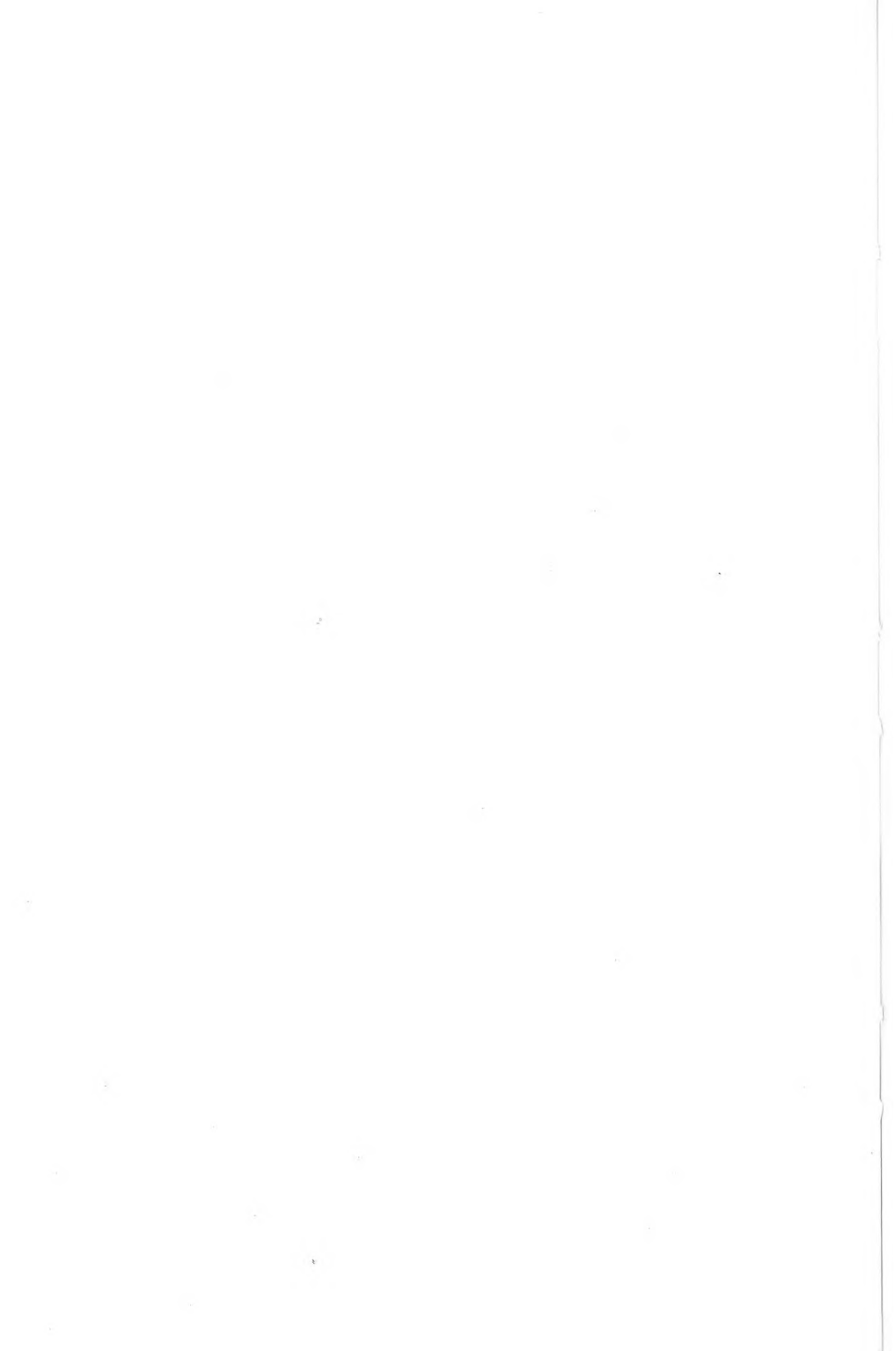
Το Κέντρο Τεκμηρίωσης βρίσκεται σε συνεχή επαφή και συνεργασία με τα άλλα τμήματα του Μουσείου (βιβλιοθήκη, τμήμα χαρακτηρισμών, φωτογραφικό αρχείο, τμήμα συντήρησης, τεκμηρίωση κ λπ).

Λειτουργεί υπό την εποπτεία πενταμελούς επιτροπής με ένα μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου του Μουσείου Μπενάκη και τέσσερις ερευνητές της νεότερης αθηναϊκής αρχιτεκτονικής. Ιδρυτικά μέλη και πρώτη Επιτροπή είναι οι κ.κ. Χαράλαμπος Μπούρας, αρχιτέκτων καθηγητής του ΕΜΠ, μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου του Μουσείου Μπενάκη, Μάρω Καρδαμίτση-Αδάμη, αρχιτέκτων επίσκ. καθηγήτρια του ΕΜΠ. Μάνος Μπίρης, αρχιτέκτων αναπλ. καθηγητής του ΕΜΠ. Αριστέα Παπανικολάου-Κρίστensen, αρχαιολόγος-ιστορικός και Ευστάθιος Φινόπουλος, ερευνητής. Υπεύθυνη για την εύρυθμη λειτουργία του είναι η αρχιτέκτων κ. Μαργαρίτα Σάκκα.

Σύμφωνα με τον εσωτερικό κανονισμό λειτουργίας του, η Διοικητική Επιτροπή έχει συμβουλευτικό χαρακτήρα και είναι υπεύθυνη για την επιστημονική δραστηριότητά του.

Το Κέντρο επιθυμεί και ελπίζει να βρίσκεται σε στενή επαφή και συνεργασία με άλλους σχετικούς φορείς και ιδρύματα. Με τον τρόπο αυτό είμαστε βέβαιοι ότι, σε μικρό μόνο χρονικό διάστημα, θα εξελιχθεί σε σημαντικό πυρήνα μελέτης και έρευνας της νεότερης αρχιτεκτονικής και πολεοδομίας, προσιτός σε όλους τους ερευνητές.

Ηδη μέρος του υλικού χρησιμοποιήθηκε σε δύο κατ' επιλογήν μαθήματα του τμήματος αρχιτεκτόνων του ΕΜΠ, ενώ έχουν εξυηρηθεί στο χώρο αρκετοί ερευνητές.

ΤΟ ΔΕΛΤΙΟ "ΤΑ ΝΕΑ ΤΩΝ ΦΙΛΩΝ
ΤΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΜΠΕΝΑΚΗ", ΕΤΟΣ 1996
ΕΚΤΥΠΩΘΗΚΕ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΛΕΞ. ΜΑΤΣΟΥΚΗΣ Α.Ε.
ΤΟΝ ΙΟΥΛΙΟ 1996 ΜΕ ΤΗΝ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΤΗΣ Κας ΚΑΤΕΡΙΝΑΣ ΚΟΡΡΕ-ΖΩΓΡΑΦΟΥ

*Εικ. Εξωφύλλου: Μεταξωτό ύφασμα από την Προύσσα με παράσταση
Παναγίας Νικοποιού, 16ος αι.*

